12

МОЛОДНЯК

ЦКЛКСМУ

ГРУДЕНЬ

1929

ДО ВІДОМА АВТОРІВ:

1. На рукописові обов'язково ставити справжнє прізвище автора і точну домашню адресу. 2. Рукописи до редакції треба надсилати чисто переписані од руки або на машинці на одному боці аркуша. 3. В рецензіях на книжки, крім назви й автора, треба зазначати видавництво, рік видання, тираж, кількість сторінок і ціну. 4. Неприйняті рукописи, менші, як на половину друкованого аркуша, а також рукописи, що ухвалені до друку,—редакція не повертає.

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
О. БОЙЧЕНКА, А. КЛОЧЧЯ, П. ЛАКИЗИ
С. ЄВЕНТОВА, П. УСЕНКА

12
(36)

ГРУДЕНЬ 1929 ХАРКІВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Держтрест „Харполіграф"
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків
вул. Карла Лібкнехта, 13

Упрголовліт № 41-в. Зам. № 1100—5200

П О Е З І Ї

ЯРОСЛАВ ГРИМАЙЛО

ДНІПРЕЛЬСТАН

Об скелі бився водами мутними;
Нікому він коритися не звик—
Шумів віки порогами своїми
Дніпро—свавільно-гордий бунтівник.

На береги казково-мальовничі
Суворих хвиль котились буруни...
Та от прийшли загони робітничі—
Країни волі і труда сини.

О, еро Рад. О поступе залізний.
Чи чуєш, Дніпре,—забувай той час,
Бо що тепер твій Ненаситець грізний
Супроти сили і воління мас?!

Вони прийшли — над гулами твоїми,
Могутнім громом залунав їх крик:
«Шумів віки порогами своїми —
Свавільний Дніпре, гордий бунтівник.

«Тепер будеш шуміти двигунами,
Крильми турбін дзвеніти ніч і день;
Тепер буде електрика над нами,
Співати праці вогневих пісень!

«Свавільну міць—у велетні заводи...
Мости повиснуть в зоряній імлі...
Тепер будуть твої підвладні води,
Із краю в край, гойдати кораблі!

«Забудеш ти у шлюзах і граніті
Ось ці слова: «коритися не звик»—
І інша слава загуде по світі,
Новий Дніпро—могутній робітник.

СЕМИВОЛОС

РАНОК У КВАРТАЛАХ

Рано-вранці,
чуть на зорі,
Сонце в землю
пуска якорі.
І сирени
пронизливий свист
Піднімає
гамору зміст...
Виринає з трамваїв
юрба,
Сонце стелить
мережево бань,
І мережить
колом зеніт.
День, як шквал,
пробіжить
по землі...
Робітничий
квартал
гомінкий...
Кожен день
у залізі
дзвінкім.
Вибиває громохкий
парад,
в тисячнім реві—крат...
Небосхилом горить
орнамент.
Закріпивши
щоранку—
метр
Із бетону,
заліза—
росте
Корпусами
широкий
степ.
Ранком—
рокоче,—
—шквал...
Гомінкий—
робітничий—
квартал...
Із бетону,
пронизливий
свист—
Закріпляє
залізний—
зміст...

ЛЮБОМИР ДМИТЕРКО

НОТАТКИ У БЛЬОК-НОТІ

Комсомолові Західньої України
присвячую

Польща хора

Покірно лижуть раковини міністерських вух
Трубки біржевих телефонів...
Польща хора,—живіт опух,
Польща хора відсутністю мільйонів.
Польща кладе на живіт компрес
Зовнішніх кредитів, позик,
Польща хоче важким пресом
Зменшити революційности дозу.

Страйк

Небо, як у ніч Іванову, ліс
чорний з золотими світляками.
Завод димаря дебелим списом
пробив небо, зранив.
Вчора
завод рванувся востаннє і став;
трансмісія забилась в аґонії.
Сьогодні
мариться: ржа росою вкрила варстати;
пришельцями чужими на подвір'ю вагони.
«Товариші!
(промовляє комсомолець Івась)
скажу за себе, скажу за вас:
годі старітись замолоду,
гинути з голоду,
сили свої віддаючи
капіталістам на заводі».
Небо вітрилом дірявим спускається
все нижче і нижче по щоглі димаря.
Ріжуть тишу слова-леміші:
«Треба боротись, товариші!
Страйк—наша зброя! У страйкаря
Воля мусить бути залізна,
Коли страйколоми схочуть лізти—
Дати їм відсіч належним чином».
Але Івась не закінчив.
Вранці газети сповіщали петитом:
«Сутичка з поліцією...
...комсомольця вбито...».

А. КУШНІРОВ

ТРИВКА ЗЕМЛЯ

Кораблі шукають бурі. Кораблі шукають спокою. Після багатьох днів плавби, бур і гойдання «Лавританія», бразильське фрахтове судно з вантажем уруґвайських шкір, пристала до радянського берега, спинилася на спочинок у радянській гавані.

У багатьох морях, у багатьох водах побувала «Лавританія». У багатьох гаванях «Лавританія» спочивала.

Разом зі своїм судном, плавали по морях, ставали на спочинок і матроси. У неспокійних, бурхливих водах на дрантивому, розхитаному судні кожен матрос усякчас був на своїм місці, усякчас у напруженні і ладен із своїм судном разом стрінути і витримати, і встояти проти бурі. І як усюди, як по всіх гаванях, так і тепер матроси скеровували своє судно міцно і певною рукою.

«Лавританія» випустила останню пару із своїх котлів. Док був вимитий і видраєний *). Кожна частина з міді на судні була вичищена, відполірована, вигравала і мигтіла виблисками на сонці.

Аж тоді матроси розлучилися із своїм судном Тільки тоді посходили вони на берег, ступили на землю, що про неї по всьому світі так багато наслухались, що про неї протягом довгочасного плавання так багато вони чули:

На радянську землю.

У багатьох морях, у багатьох водах матроси побували.. У багатьох гаванях ставала команда на рейд.

Всюди, по всіх гаванях світу, є для матросів однаковісінькі дешеві шинки і однаково дешеві жінки. Недовгий час свого перепочинку на землі матроси всюди заливали горілкою і перегаром у жіночому товаристві. І хоч матроси дуже довго мріяли про землю, але дуже дорого коштувало їм вернутися назад на судно, бо у п'яному гойданні, коли ноги не хочуть і не можуть устояти, матросам завжди здавалося, що й земля непевна і нетривка під їхніми ногами.

День, коли «Лавританія» прибула в радянську гавань, був гарний осінній день, повний сонця першого тижня у позлотистому осінньому місяці вересні. Радянська гавань вся була у святковій тиші та в убранні, а вулиці навкруги були порожні.

Матроси з «Лавританії» розбрелися по околишніх вулицях, і чимало з них незабаром знайшли тут собі дешеві шинки і дешевих жінок.

А частина матросів широкою вулицею повернула до міста. Ступали вони енергійним, тверезим і через це саме таким широким матроським кроком і

*) Морський термін — вичищений до блиску.

з незвичною, як на матросів, цікавістю роздивлялися на всі боки. Радянське місто! Радянська земля! Так от вона — ця радянська земля, що про неї матроси так багато розповідають!..

Поперед усіх ішли два матроси. Старший років 40, але жилавий, широкої кости матрос. Його велика, важка голова сідлом сиділа на широких підведених трохи вгору плечах. Груди йому були широкі, мов колесо, волосисті і засмагло обвітрені. Напис на його круглому матроському кашкеті притертий був і міг означати усі назви всіх кораблів, де тільки за своє життя він плавав. І точнісінько так притерте було і його лице. Чи не три чверті віку свого проваландав він у численних портах по всіх частинах світу. Майже три чверті життя свого прожив він на хистких чардаках кораблів. І крок у нього був важкий, що брав то праворуч, то ліворуч, ніби намацуючи ґрунт. Цей матрос за своє життя мав чимало імен. Він пам'ятав: і Дік, і Джек, і Лимлі, і Меді, і Джон, і Том... Та не пам'ятав він, котре з цих імен—його власне, справжнє. Тепер другий кликав його: Гаррі.

— Стрівай, Гаррі,—звернувся він.—Наші зовсім відстали. Де ми їх потім знайдемо?

Гаррі не мав найменшого бажання відшукувати відсталих. Він байдуже відповів:

— А справді, Джені, де вони нас потім знайдуть?..

І вони йшли далі.

Джені був ще зовсім молодий матрос. Усюди, в кожному порту, куди він тільки не з'являвся, усе для нього було ще як новина. Усюди він міг ще наглядіти нове щось і дивовижне. На берег він, бувало, сходив разом з Гаррі, і той раз-у-раз мусив видержувати зливу несподіваних запитань та вигуків задоволення. З добродушною терпеливістю ставився Гаррі до свого молодшого товариша. Цей юний матрос скидався більше на молодого рибалку з ірляндського берегового сельця.

Та на цей раз Гаррі не менше, як і його товариш, виявив цікавости. Вони часто спинялися обидва, оглядали вулиці й людей, що траплялися їм часом на дорозі. Вуха їхні вже кілька разів напружувались, зачувши здалека музику і спів. Тепер же музика наближалась, спів ставав чутніший, а Гаррі навіть здалося, що чує він згуки якоїсь знайомої пісні.

Обидва матроси раптом спинилися перед великою і несподіваною процесією.

На всю довжину вулиці сунули великі колони людей з музикою і з прапорами. Нові лави людей текли з прибічних вулиць і безперестану вливалися в ті колони,—вони густішали і розтягались. Спів дужчав, голоснішав, і прапори над головами здималися, як надуті вітром паруси.

Джені близько притиснувся до Гаррі плечем і задихаючись сказав:

— Так це все правда, Гаррі? Усе, що про них розказують? Отак таки, Гаррі, й живуть вони всі отут?..

Уперше за ввесь час Гаррі відповів так ласкаво на вигук Джені:

— Правда, Джені, все правда. Дай мені по потилиці, як це неправда!

У колонах ішла молодь. Тепер обидва матроси бачили, що лави маніфестантів були виключно з молоді. За ними сипалась дітвора. Багато дітвори! Так багато дітвори вкупі навіть Гаррі ніколи за своє життя не бачив.

Обидва матроси ще раз пропустили повз себе лави.

Серед розмаїтости лиць до них моргали часом вузькоокі плескаті лиця китайців. З доброю посмішкою поглядало на них чорношкіре лисніюче лице негра. Цей негр широко блискав на них своїми білими зубами і на весь голос вигукував «слава» незрозумілою їм мовою. Лави підхоплювали вигук, і матроси, на превелике диво, почули чимало зрозумілих їм окликів та вигуків. На деяких прапорах матроси тепер читали зрозумілі також і їм написи.

Все стало ясно-найясніше: тут було свято, Свято Міжнародньої Робітничої Молоді.

— Боже мій!—крикнув Гаррі.—Так от іще які є свята на землі! Читай, Джені, читай! Глянь, Джені...—ніде більше такого не побачиш. Три десятки літ ходжу я по морях. У всіх портах я виваляався, і запевняю тебе: такого ніде ти не побачиш!

На хвилину він перевів дух. Він згадав. У різних місцях, по різних частинах світу він, дійсно, бачив і червоні прапори, і подібні навіть написи на них, але відбувалося це в таких умовах, у таких обставинах, що він завжди ставився до цього, як до чогось далекого і непевного. А тут це— велика і могутня дійсність. Тут це справжня велична дійсність, що заполонила всю вулицю, всеньке місто.

Обидва матроси йшли вже разом з усіма в лавах, і Джені шкодував, що всі інші матроси позникали кудись і не марширують разом з ними. Джені ще шкодував і говорив про маленького Мака, єдиного, що його капітан «Лавританії» не пустив сьогодні із судна.

Мак був юнак-негр, що про нього тільки сам капітан Геґлен знав, звідки й як потрапив він на «Лавританію». Його поставили були до кухні, але через те, що він ще дуже молодий був, щоб мати певну роботу, кожен, від капітана й до кухаря, ніколи не забував накинути на нього будь-яку роботу, яку тільки можна було знайти на судні.

Сьогодні рано-вранці, як «Лавританія» заякорилась і матроси на доку закінчували вже роботу для спуску на берег, юнак у цей час випрасовував білі штани капітанові. З височини, з глибини неба поглядало і глибоко сріблило хвилю чисте не палке сонце. День мав бути погожий, сонячний, і капітан Геґлен дуже нетерпляче чекав на свої білі випрасувані штани. Він сам стояв над юнаком і сам учив, як треба прасувати по шву, щоб передній згиб був рівний і натягнений, як дріт.

— Побризкай!—командував капітан.—Дужче на праску!

У капітана був важкий і хуткий кулак. За кожним вигуком його кулак підлітав у повітрі і підсовувався все ближче до носа та до шиї юнакові. А хлопець щиро прасував. Одним оком він увесь час поглядав на кулак капітана. Юнакові ще більше хотілося налягти на праску. Він підняв злегка праску вище і дуже струснув нею. І тут скоїлось лихо! Праска розкрилася.

Гаряче вугілля сипнуло на білі штани капітанові. Не встиг капітан Геґлен спустити свій кулак, як білі штани були вже пропалені наскрізь.

— Ой, мерзото! Чорна мавпа, — зарепетував із серця капітан. — Як я тепер зійду на берег?

Його кулаки замигтіли і все намагалися попасти на найчутливіші місця на тілі Мака. Юнак не міг уже більше держатися на ногах. Він упав... Капітан моргнув, щоб його облили водою з того шланга, що обмивали з його док. Потім капітан спокійно звелів:

— Спустіть його до мишви у ящик, де канати! Хай він там здохне. Ми вийдемо в море, і його викинуть тоді морським акулам на сніданок.

Джені знав, що це не більше, як звичайна капітанова загроза. Акулам хлопця не викинуть. Але він так само знав, що то значить сидіти під замком з мишвою у ящику, де канати. Йому було тепер дуже шкода маленького Мака... І він сказав Гаррі:

— І саме ж сьогодні, Гаррі, й треба було скоїтися такій біді. Він, Мак, мусить бути сьогодні тут! Ось ідуть такі самі, як і він. І чому, Гаррі, скрізь не так, як тут? Цих от сьогодні ніхто в ящик, де канати, не кине.

Навколо шумувало й збурювалося веселе, рухливе море. Червоні прапори пливли далі й далі і все ширше й глибше заливали вулиці.

Гаррі мовчки взяв Джені за руку і мовчки вивів його з лав. Джені здивовано запитав:

— Куди?

— Ходім — сказав Гаррі — назад. У гавань. Ходім!

Джені наївно мовив:

— Хочу ще бути тут. Гарно тут... Що нам зараз робити на судні? Ми не забаримось. Ще набридне нам там...

Гаррі суворо запитав:

— Ідеш зі мною?!

Уперше Джені охоче відпустив би Гаррі, щоб той пішов сам. Але він глянув на нього і побачив: той стояв, от-от зірветься. Проте—був серйозний і рішучий.

— Гаразд. Іду!—здався тоді Джені.

Вони залишили позад себе веселу масу і йшли назад до порту. Ще здалеку очі їх серед сотень чужих щогол та димарів знайшли і впізнали низький димар «Лавританії». Тепер тільки Гаррі суворо сказав Джені:

— Зараз і він там буде. На святі. Зараз він буде на волі... Мак... Або—я не Гаррі! Ідем!

Джені роззявив рота від здивування.

— Звільнити?! А що скаже капітан?

— А ти думаєш, капітан дожидає—сказав Гаррі—поки його штани стануть цілі знов? Ідем!

— Але ж вахтенний зостався...

Гаррі більше не мовив ні слова. Він чуть-чуть затримав Джені за руку і ступив сам уперед на трап.

— Ей, вахтенний!—гукнув він, не давши Джені й озирнутись.—Вахтенний! А давай сюди хлопця! Капітан послав. Тягни його сюди.

Вахтенний стояв біля каюткомпанії і здивовано дивився на матроса: незвичне було, що вони хутко й тверезі повернулися з берега. Ще незвичніше,—несподіваний наказ випустити юнака. Він вилаявся кількома дуже присоленими словами. Гукав на матросів:

— Геть! Геть! Забирайтесь!

Гаррі показав вахтенному кулака і підскочив до ящика з канатами. Обома руками схопив кільце від ляди, і струмінь світла раптом ускочив у ящик.

— Ей, негрику! Де ти?—гукнув він у глиб ящика.—Кинь йому кінець. Хапай, Мак! Ну, вилазь! Марш!

Сталося це дуже хутко і дуже несподівано, і вахтенний від подиву ніяк не міг зрозуміти, що думав робити старий матрос Гаррі. Тільки тоді він схаменувся, як матроси пішли назад на трап, і Джені, йдучи останнім, обернувся був і подивився назад себе з усмішкою.

— Назад! Назад!—гукав вахтенний.—Стій!

Але обидва матроси більше не озирались. Ішли вони, хутко ступаючи і весело підштовхуючи Мака поперед себе, а Мак безпорадно озирався. Мак винувато усміхався, показуючи матросам товсті свої випнуті губи.

У багатьох морях, у багатьох водах побували матроси... У багатьох гаванях матроси стають на відпочинок. Холодними, важкими ночами у безкраїх морях мріяли матроси про ясні гавані, що виграють і моргають веселими вогниками. Багато важких ночей Гаррі мав за своє життя. Багато Гаррі за своє життя перемріяв, але шумливі й примерклі були по гаванях матроські шинки, безрадісні й вицвілі були жінки, що гріли й веселили матросів. Гаррі через те так ніжно думав про свого доброго молодого товариша Джені, який міг ще вірити і сподіватися ще на щось нове й дивовижне, в той час, коли сам він — Гаррі — знає вже так певно, що нічого нового немає на землі. Та ба! — сьогодні й він цікавий до всього і нетерплячий.

Він довго водив Джені й Мака по всіх вулицях. На маніфестацію Мак спізнився. Але на вулицях траплялися ще їм гуртки молоді під веселими прапорами з веселим співом.

Мак ішов уперед мовчки й дивився на все великими зачарованими очима. Разів зо два Гаррі його запитував:

— А що, добре, Мак?

Мак не міг відповісти, бо рот йому щоразу розпирала весела усмішка.

Вже був вечір. Лихтарі світили м'ягко й скупо, а вулиці ані трохи не нагадували ті залиті світлом вулиці багатьох портових міст, що їх стільки матроси бачили.

Гаррі шукав тепер міжнародній моряцький клюб. Ще опівдні бачив він плякат про великий мітинг, що мав там відбутись. Він раз-у-раз зупинявся і намагався розпитувати перехожих. Здавалося, його ніби розуміли. Після

кожного німого показу він вів своїх товаришів далі, і незабаром матроси стояли вже перед відкритими ясними дверима клюбу.

— Єсть! Прийшли!—пояснив Гаррі.

Вони несміливо переступили поріг і всунулись у ясні великі горниці, у натовп усякого люду, в галас різномов'я. Були тут матроси з різних кораблів і з різних країв. Були тут люди різного вигляду й віку. Але Гаррі зразу впало в око, що тут просто шумують, вирують молоді голоси веселої молоді.

— Твоє свято!—ляпнув Гаррі Мака по плечі.

Він був задоволений... Він з доброю посмішкою дивився на Джені.

— А що? Доладу встругнули, Джені?!

Тоненький дзвіночок звідкілясь став забивати цей галас у кімнатах закликав публіку до великої залі. На довгих рядах лав хутко сідали люди. Людські хвилі переливалися й билися об білі лиснючі стіни. З трибуни оратори один по одному стрімко кидали через голови свої кулаки й рішуче вигукували.

Матроси з «Лавританії» не все розуміли, про що тут говорилось, але вони пильно з цікавістю дослухалися цих незрозумілих слів, що чогось вимагали, кудись закликали. Потім один оратор говорив мовою, що всі зрозуміли, і те що він казав, також було зрозуміле й близьке.

Гаррі хотілося вголос вигукнути, що він чує тепер правду, щиру правду. Три десятки літ плаває він по морях. У всіх портах світу він побував і ніде й ніколи не бачив він, щоб робітники так весело і так вільно-урочисто святкували свої свята, як тут, як у цій вільній робітничій країні. Його вабило тепер до трибуни, до людей, що так вільно й просто розповідають про те, як робітництво провадить боротьбу у всім світі. Йому здавалося, що про все своє важке матроське життя, про все, що він зазнав, годиться розказати саме тут, де всі так добре розуміють один одного.

Він встав і звів руку, як робили це інші, коли прохали слова.

Джені злякано схопив його за руку:

— Гляди, Гаррі!—це тобі не шинок у товстої Тедді!..

Але голоси з усіх боків підхопили вже Гаррі, заохочували й підштовхували.

— Кажи! Кажи!.. Розкажи, що знаєш! Слава старому матросові!

А в нього було що сказати, у цього старого жилавого матроса. У житті своїм зазнав він рабської гіркої роботи, порожнечу неробства в портах, коли ніхто тебе не бере і нікому не потрібні твої здорові руки. Він бачив у своїм житті, як лінчують негрів, і як гумові палиці поліцаїв гуляють по спинах страйкарів. Він бачив у своїм житті дітей на важкій смертельно-небезпечній роботі і знав оту безкраю беззахисність дитячої праці й дитячого життя у всім світі. Багато Гаррі бачив і знав, і його слова тепер, як важкі гирі, падали в цю хвильну залю. Він хотів перевести дух. Хотів своїм оком знайти товаришів, що згубив їх серед лав, і раптом змовк, роззявив рота... Аж дух йому засікся... У проході між останніми рядами стояв капітан Геґлен і напружено дивився просто на нього, незвичайно вирячив-

ши очі. Гаррі втомлено потер рукою лоба. Гаррі переніс назад свій зір на ряди голів. Новий палкий струмінь ударив у його жилах, і він широко скинув своїми руками до залі:

— Смерть гнобителям! — гукнув він, не чуючи власного голосу.— Смерть мучителям!

Заля гула від вигуків та оплесків...

А Гаррі пішов крізь ряди до своїх товаришів.

— Тепер ходім!—сказав він.—Тепер починається щось інше.

Джені ніжно притулився до Гаррі і стиха мовив:

— Але ж наші не повірять, як ми їм, розкажемо.

— Повинні повірити! Всі повинні повірити!

Гаррі знав, що капітан чекає їх тепер на трапі, але про це нічого він зараз не сказав. Про це не хотів він тепер думати...

Ніч звисала над містом тиха і спокійна. Щогли кораблів здавалися віддаля, мов далекі погаслі свічки...

У гавані матроси здибались з кількома п'яними матросами, що верталися до своїх суден. Вони йшли, важко хитаючись, вимахуючи руками в повітрі, наче шукаючи, за віщо б ухопитись, але повітря проходило повз пальці. Повітря дратувало й кидало матросам в обличчя їх власну хрипку матроську лайку.

Гаррі раптом схаменувся: вертається ж він зовсім тверезий. Уперше за ціле життя вертається він такий тверезий на судно! Уперше за все життя така певна, тривка земля під його ногами!..

З єврейської переклав *Яків Орлов.*

Довідка.

Микиту Денисенка, робочий № 10021, що працював у цехові загальних робіт, 29-XII-28 р. забито підчас розвантажування вагону з рудою вибухом динамітного патрону.

Як встановлено,—вагон з рудою, що в ній був патрон, прибув з рудні № 7.

Начальник цеху (підпис)

— Пхі!..—знову призирливо скажуть критики, а за ними й читачі.

— Схематично, нудно і жодного поцілунку!..

— Зате факт!..—відповім я словами Дмитра Капітоновича.

С· ПЕТРЕНКО

НАТАЛКА

Зараз одинадцята година. Полковий сурмач давно програв зорю. Галасливий табір миттю затих, занімів, лише вартові сірими тінями поволі ходять доріжками. Ліс стиха шумить верховіттям і наспівує якоїсь невиразної, тужливої пісні.

Мені не хочеться спати. Я сиджу в леннаметі й думаю. На мене зі стін дивляться наївно розмальовані ескадронним художником суворі проводирі, а вітер несе з степу пахощі молодої осени. На столі перед мене лежить невеликий клаптик пожовклого паперу, вирваний з ученського зшитка з косяками, а на ньому синім олівцем, що розплився й постирався від часу, великими, кривими літерами виведено кілька рядків.

Я раз-по-раз перечитую ці косі, загнуті в кінцях рядки, хоч знаю вже їх на пам'ять. Заплющую очі, відхиляю голову на спинку лавки, усміхаюсь, а в очах стоять ті косі рядки з незґрабним підписом: Н а т а л к а Б е р е г о в а.

Наталка! Якого бешкету наробила оця Наталка два роки тому в нашій чоті, ба навіть у цілій полковій школі...

***

Це було два роки тому.

Після дев'ятимісячного навчання й щоденної манежної їзди на голім плацу за нашими казармами, нас забрали на великі маневри.

І ми «воювали» з місяць.

Невимовно прекрасне Поділля в буйних садах, невеличкі села з чорними дерев'яними хатками в безконечних соснових борах на Волині пропливали перед очима, як у кіні. Хотілось зупинитись у кожнім ярку, в кожному селі, послухати, як дзвенить від найменшого подиху вітру сосновий бір, придивитись до оцих людей, що живуть у чорних соснових хатах і так незвично для нашого вуха вимовляють: кунь, вуз...

Але ми не мали часу. Ми цілими днями, а частіше ночами, обходили «синіх», а «сині» нас, і лише два рази за час маневрів «мирились».

Тоді командири обох «ворожих» сторін,—і «сині» й «червоні»—сходились десь у великому саду, чи в лісі, і жагуче доводили одні одним, що якраз вони в дійснім бою були б переможцями, а ми, рядові бійці, відпочивали, гостили своїх «ворогів» махоркою, ходили разом до селян по яблука і розповідали веселі пригоди з життя на маневрах.

Але ж війна є війна. Другого дня чуть-світ наша бригада знов ішла полями й лісами, висилала далеко наперед розвідескадрони й окремі роз'їзди, ховалась у лісах і селах від «ворожих» літаків, що чорними круками по два й по три кружляли над нами день-у-день, і вночі надолужувала прогаяний час.

Довгі переходи вдень і вночі, розвідування й польова варта дуже стомлювали нас. І ми, їдучи одного разу широчезною долиною й куняючи на конях, надзвичайно пораділи з неперевіреної чутки, що недалеко в селі Потоках нам буде дньовка, що будемо стояти і відпочивати в селі аж два дні.

Незабаром чутка підтвердилась найреальніше, бо начальник школи наказав нашому командирові чоти, Тищенкові, вислати два квартир'єри наперед.

Охочих їхати квартир'єрами знайшлось багато, майже вся чота, але виділити треба було лише двох, і командир Тищенко, подумавши хвилину і не повертаючись до чоти, голосно викликав:

— Товариш Дацько й Сахань—до мене!

Дацько радісно підморгнув правим оком і лівим вусом свойому сусідові, а неповоротний, кругловидий, як місяць, Сахань засяв радісною усмішкою й обидва поїхали до командира, і, офіційно козирнувши, запитали:

— Що накажете, товаришу командире?

Тищенко, подивившись на них по черзі, ніби зрівнюючи молодецького Дацька й вайлакуватого Саханя, сказав:

— Їдьте до начальника школи, поїдете квартир'єрами від нашої чоти...

Потім повернувся до Дацька й додав, сміючись:

— Там же дивіться, Дацько, щоб кватирі були добрі, та щоб вода недалеко була... Ну, їдьте.

Дацько хитрувато приплющив очі й, стверджуючи, похитав головою, а Сахань зробив з обличчя підповню й обидва «на рисях» поїхали в голову колони до начальника школи.

Вся чота, заздро провівши очима Дацька й Саханя, раптом ожила й заворушилась. Дрімота миттю одлетіла десь далеко й ми весело почали розмовляти про дньовку, про дівчат і гулянки.

Невтомний балакун, наш гармоніст Касян Задояний пригадував безліч пригод на дньовках і, плутаючи правду з брехнею, смішив усіх вигадками. Настрій утворився чудовий.

Надвечір ми вступили в велике, поросле буйними садами, село Потоки. Наша полкова оркестра, їдучи попереду на білих конях, грала розвеселого марша, а ми—ескадрон за ескадроном їхали позаду, купались у пилюзі і в хвилястих згуках маршу, дерли високо голови й весело моргали на дівчат.

На нас вийшло дивитись усе, що було живого на селі. Кетяхами позвисали на воротях поважні дядьки, тітки, червонощокі дівчата й мовчки проводили нас очима, охоче відповідаючи на запитання чи жарт якогось дотепного штукаря.

Навіть старі діди й баби повиповзали з своїх належних місць і боязко визирали з-за тину на безкінечну колону вершників, що так завзято й весело співали:

«Веді Будьонний нас смєлєє в бой».

Друга чота вигукувала якнайдужче:

«А червоні козаки—вони добрі люди,
Як обніме, поцілує—злипаються губи»,

а ще далі стелилась тужлива пісня про те, що

«Не один та й у дорозі коник іспіткнеться,

Не один з вас соколята кров'ю обіллється».

І оркестра, і пісні створювали урочисто-веселий настрій, а ми це відчували й не шкодували легенів.

Так із співами ми під'їхали аж до двору, де на воротях великими літерами крейдою було старанно виведено:

Полкова школа 1 взвод.

За ворітьми стояв Дацько, палив цигарку й виглядав нас. Забачивши свою чоту, він по-хазяйському відчинив нам ворота й повів рукою в повітрі, мовляв: дуже прошу.

Ми в'їхали в широке подвір'я, потім на тік і тут побачили під клунею Саханя. Він сидів на вівсяних снопах і швидко жував груші, а круг його було накидано безліч качанів. Ми заздро поглянули на Саханя, зрозуміли, як то корисно їхати вперед квартир'єром, і почали розсідлувати коней.

І думкою, і вголос ми хвалили Дацька за те, що вибрав добрий двір для чоти. Навіть зосереджений Іван Чорний, наш активіст і бібліотекар, скупо похвалив Дацька.

— Молодець Дацько, подвір'я вибрав, що нада...—помовчав трохи й додав:

— Грубò!

— Да, парень душевний—тоненьким голоском проспівав тендітний Осипець—от щоб було послати самого Саханя, то мабуть тільки й бачили б, як він груші їсть.

Осипець заздрив Саханеві, це видно було, і намагався чимось його вразити, але Сахань сидів собі, їв груші, аж за вухами тріщало, і доброзичливо поглядав на нас, зрідка огризаючись. Ця доброзичливість впливала на нас, стомлених, закурених і голодних, як м'ясний дух на голодного, і ми вже гуртом почали відчитувати Саханя.

Підчас найбільшого запалу до клуні пройшла дівчина. Йшла вона спокійно, крутила кошика в руці, ніби граючись, і скоса поглядала на нас. Ми не встигли добре роздивитись, як її синя спідниця, вишивана сорочка й рябенька хустина на голові впірнули в чорному отворі брами. Всі ми враз затихли, перемигнулись і чекали, поки вона вийде з клуні, щоб краще роздивитись на неї.

Незабаром дівчина вийшла з клуні вже з повним кошиком картоплі й помалу попростувала током на подвір'я.

Це була красуня. Струнка й гнучка, як молода деревина, з чорними, як вугіль очима під чорними бровами на смаглявім свіжім обличчі, вона йшла легко й грацийно, трохи схилившись на правий бік до кошика, спустивши очі долу.

Ми, як по команді, кинули свої кобури з вівсом та перекидні торби з різним походним добром і мовчки здивовано дивились на неї, а вона йшла під нашими гіпнотичними поглядами й мабуть почувала себе трохи ніяково. Я гадаю, що будь-який режисер дорого дав би, щоб зняти оцю неподробну картину щирого, німого зачудовання.

Але десь із-за коней вигринув Дацько і змазав усю картину єдиним помахом. Він звернувся до дівчини, як до давньої знайомої, цілком спокійно й діловито:

— Наталко. Чи немає в вас довбні? Може б ви дали нам її позабивати кілки на конов'яз...

Дацько говорив спокійно, може занадто спокійно, і нам здалось, що він тому так говорить, щоб показати, як він близько знайомий з цією дівчиною.

Наталка зараз же поставила кошика серед току, привітно глянула на Дацька й промовила чудесним, чистим контральтом:

— Та була десь, пошукаю—і пішла під ожеред шукати довбні.

І бувають же тобі отакі голоси. Я був редактором стінної газети й мені довелося згризти не одного олівця, підшукуючи «образи» для художньої прози або рим для віршів про героя командира, про невтомного вартового тощо. Це шукання перетврилося в звичку і зараз же «образи» почали товпитись у мене в голові: «її голос продзвенів як весняний ранішній вітер у сосновім бору»... Ні, не так: «її голос продзвенів сталевою міддю»... Опам'ятавшись і вилаявши себе дурнем за «сталеву мідь», я подивився на Наталку. Вона несла довбню до гурту і хлопці, що іншим разом з великою охотою обминали це знаряддя, цілою зграєю побігли назустріч, щоб вихопити довбню з Наталчиних рук. Над довбнею счинився тиск, як буває над футбольним м'ячем. Але, як тільки довбня випала в Наталки з рук, ніхто її не хотів брати.

Наталка дивилась і щиро реготала. Пишні червоні губи відкрили два разки білих рівних зубів—так вона була ще краща.

Дацько в змаганнях за довбню участи не брав, а став собі спокійно проти Наталки, крутив цигарку з махорки «Музикант» і намагався налагодити розмову. Він добре пам'ятав, що нам, курсантам, серед населення треба «провадити роботу», тому мабуть і почав з сельбуду:

— Ну, так як же воно тут у вас на селі... сельбуд є?

— Ні, сельбуд у Війтівцях, а в нас хата-читальня.

— А дівчата ходять до хати-читальні, книжки й газети читають?

Наталка розповіла, що як був у них учитель Андрій Степанович, то дівчата до хати-читальні ходили, вистави ставили, навіть вона, Наталка, грала Галю в п'єсі «На першій гулі». А тепер Андрія Степановича забрали до війська, а на його місце прислали вчительку Ніну Петровну. Учителька почала була збирати дівчат, читала їм книжки й журнали, та один верховода, Панько Куцорук, підбив ще кілька парубків і тепер мажуть дьогтем ворота всім дівчатам, що ходять до хати-читальні.

— Та що ж на нього власті в селі нема, чи що?

— Власть то є, та не хочуть зачіпати, бо в нього, кажуть, наган,—ще застрелить... Він може.

— Убиться мало!! От, чударес! І ти нікуди не ходиш, боїшся?

— Та не так його боюсь... мама в мене строгі, не пускають...

Так помалу з «культурної» теми розмова перейшла на побут. Наталка охоче розповідала нам про селянське життя, а ми слухали й милувалися її

оксамитним голосом. Коли вона говорила, брови в неї підіймалися і чорні очі більшали й блищали, як дві зорі, верхня губа в лівім куточку теж ледве-ледве чомусь підіймалась і кривилась, і це надавало їй зворушливо-дитячого вигляду.

За кошика вона ніби забула й нікуди не квапилась, а ми, хоч знали, що треба ладнати конов'яз, проте теж не квапились.

Розмова йшла, як по маслі.

Аж ось з хати на ґанок вийшла огрядна вже сива жінка, обіпнута полотняним хвартухом, приставила козирком над очі долоню, подивилась проти сонця по двору й, забачивши Наталку серед нас, грубим голосом вигукнула:

— Ната-а-лко! Наталко-о! А дубом би ти стала! То я дурію та туманію—де вона поділась, а вона собі постоєнки справляє!.. Ні стида їй, ні сорома! Неси картоплю...

Запанувала ніякова мовчанка. Наталка зашарілась, як мак, схопила кошика з картоплею, ніяково усміхнулась і швидко пішла до хати, кинувши на ходу:

— Ой, і забалакалась же я з вами, вже мама лаються...

Ми злісно подивились на ґанок, де стояла «строга» Наталчина мати і неохоче почали ладнати конов'яз.

Ні, Наталка—дівчина особлива. Що красива—то так, про це нічого й казати, але ж що щира та товариська, так ми мало таких і бачили.

Кожен намагався визначити яка то щира та красива Наталка, порівнював з іншими, й виходило, що таких дівчат мало, або й зовсім нема.

— От, так дівчина! Своя в доску!—резюмував гармоніст Касян Задояний.

Навіть серйозний активіст Чорний промовив баском:

— Оце так да-а-а!

Лише наш шкільний писар Плотницький з мишачими гострими очима й з тоненькими, як мишачий хвіст, вусиками, спробував зразу сісти на свого коника:

— Ех і бабец! Шкода, що одна!

Але ми визвірились на нього. Нас ображало таке ставлення до Наталки.

Рішучий Падалка подивився на Плотницького приплющеними очима, злісно кинув—«ех, ти, жеребець чортів», і одійшов до свого коня, а Плотницький образився, надув губи й замовк.

Дацько ходив з чудною посмішкою й мовчав, ніби криючись з чимось від нас.

Що казати—Наталка всім нам подобалась і ми ходили по току, ладнали конов'яз і розмовляли лише про неї.

Я вже казав, що був редактором шкільної газети «Йдемо вперед». Наша газета взяла перший приз серед тридцяти чотирьох стінгазет у дивізії і за це була зфотографована і вміщена в журналі «Військор». Редколегія, тобто я, маленький, надзвичайно рухливий художник Зайцев і член редколегії — довгов'язий флегматик Парій, мали велику втіху бачити себе поруч з нашою

газетою в «Військорі». Дивізійний кореспондент Мураш підбадьорував нас і заохочував не поступатись першим місцем і надалі. І ми з шкури лізли, щоб зробити найкращу походну газету.

До нас у чоту прийшов воєнком школи «так сказать», як ми його назвали, Злов.

— Ну, хлопці, треба, таска-ать, братись до газети, щоб таска-ать на завтра вона вже була готова.

— Товариш воєнком—скривився я—та в нас же мало матеріялу, та й два дні будемо стояти...

Воєнком впіймав у свої глибокі очі мій неспокійний погляд і роздільно, твердо промовив:

— Ви, товаришу редакторе, таска-ать, завжди однієї співаєте, і до того ви трохи таска-ать ледачий—я вас знаю. Щоб вас не шарпали, скажіть командирові чоти, що я наказав звільнити вас од нарядів, а газета, щоб узавтра була. От що...—І пішов.

Я знав воєнкома Злова, і знав, що це його останнє, «таска-ать», слово, а тому зараз же почав збирати редколеґію—Парія і Зайцева і гукнув на хлопців, щоб подавали «матеріял».

Редколеґія швидко зібралась і ми пішли до хати просити дозволу розташуватися у вільній кімнаті на столі «творити» газету .

На порозі нас зустріла «строга» Наталчина мати, недовірливо, косо оглянула і повела в простору, чисту кімнату. Там вона зняла з столу помережану скатерку й вийшла.

По стінах висіли в два ряди образи, оздоблені позліткою і заквітчані сухими васильками. Зайцев мовчки показав пучкою на образи й на двері до другої кімнати, підморгнув оком і почав розстеляти на столі великий аркуш паперу, щоб почати малювати заголовок: величезну кінську підкову з перехрещеними в середині шаблями, завзятого озброєного з голови до ніг кінноттчика на баскому коні, що дивився в бінокль далеко, аж за кордон, і різнокольорові слова: «Й д е м о в п е р е д».

Зараз же Зайцев заявив, що йому бракує різного приладдя: ну, хоч би кілька шклянок на фарби, літепла, ножиць...

Довелося мені йти до «строгої» Наталчиної матері по всі ці причандали. Я зайшов до них у кімнату. Стара стояла біля печі, обпершись руками й підборіддям на рогачі, і дивилась на сивенького, тихого на вигляд чоловіка в білій сорочці, що сидів край столу, згорнувши руки перед себе. Наталка сиділа на лаві з якоюсь білявою, худенькою дівчиною й оббирала кукурудзяні качани.

Я звернувся безпосередньо до старої і якнаймиролюбивішим голосом попросив дати нам зо дві шклянки, літепла й ножиці. А щоб переконати хазяїв, що я людина добра й чесна, навіть погладив по спині гладкого білого кота й промовив ніжно:

— Ех, ти, гладкий... У нас удома був такий, так горобців ловив...

Стара косо подивилася на мене й бовкнула:

— Наталко, дай йому шклянку та влий літепла.

Наталка скочила з лавки, взяла на розмальованому миснику шклянку й дві чарки, влила літепла й подала мені. Я чемно подякував і вийшов.

Мені того вечора ще не раз довелося ходити до старої просити ножиць, трохи борошна на клей, підлити гасу в лямпу тощо. Сувора хазяйка ніби звикла до мене і навіть сама почала розмову.

— А скажіть,—оце всі комуністи, що пишуть та ходять до вас?

З її слів чути було, що вона уявляє собі комуністів мабуть чи не з рогами. Я рад був віддати свою частку на політроботу серед «мирного населення» і прочитав їй цілу лекцію про комуністів: чого вони домагаються і що роблять, і вже добирався до Комінтерну, але художник Зайцев прочинив двері, всунув голову в кімнату, послухав трохи й насмішкувато пропищав:

— Товариш лєдахтор! Чи ви думаєте до третіх півнів політгодину провадити? Ідіть та будемо видумувати заголовок на «Осоавіяхем».

Я доброзичливо побажав хазяйці надобраніч і вийшов.

Робота кипіла. Зайцев малював страшні батальні картини з баскими кіньми, подібними до тих, що на них Георгій Побідоносець душить змія, чіпляв закарлючені великі носи й вивірчував ноги тим, що потрапили до відділу «На спис», одхиляв голову, милувався на своє писання і знов малював.

Ми з Парійом розбирали, переробляли й переписували дописи, написані незграбними літерами олівцем на клаптиках паперу з бльокнотів, а козаки з нашої чоти безперестанку ходили з хати й до хати подивитись на газету й додати, що Кайстро спросоння сів не на свого коня, Василь Скиданюк зосліпу впав у яму і т. ін.

Наталка від нас не відходила. Вона спочатку лише часто переходила через кімнату, рада була, як її про щось питали або прохали принести, а потім сіла і з цікавістю стежила за роботою. Вона охоче розповідала про своє життя, слухала про наші пригоди і вже знала, як звати деяких хлопців.

Ми просили Наталку написати дописа в нашу газету в «Місцевий відділ» про розбишаку Панька Куцорука, що маже дьогтем ворота, але вона відмовилась, сказала, що пише дуже погано і що ми з її писання сміятись будемо. Тоді я сказав, що напишу сам, а Зайцев намалює Панька, нехай лише Наталка розкаже, який він.

Наталка глянула на носаті, кирпаті й кривоногі постаті у відділі «На спис», мабуть уявила намальованого Панька й зареготала.

— Намалюйте його з отакенним носом, тільки, щоб чуб був та в піджаці й у червоній сорочці.

Зайцев зараз же почав малювати Панька, а Наталка додавала подробиці, і врешті ми побачили намальованого парубка з розбишацьким обличчям, величезним чубом, що вибивався з-під картуза на лоб, у червоній сорочці і з квачем у руці. Він мазав квачем ворота. Під малюнком стояв напис:

«А не ходи до хати-читальні!».

Наталка сміялась і казала, що Панько як побачить—сказиться.

Незабаром до нас увійшов Дацько. Він став на порозі, не зачиняючи дверей, глянув з-під козирка на Наталку й кивнул головою, запрошуючи її на двір.

— Наталко, йди-но я тобі щось скажу...

Наталка зашарілась, встала і вони обоє вийшли на двір.

Ми здивовано подивились один на одного: які це такі справи можуть бути в Дацька з Наталкою?..

А пізно вночі, закінчивши газету, я йшов до клуні спати й бачив їх обох.

Вони сиділи на камені під коморою і чути було, як Дацько щось бубонів. Забачивши мене, він замовк і почав насипати в папірець махорки, а я пройшов до клуні, ніби не помітив їх.

Я довго не міг заснути. Лежав горілиць на вівсяних, запашних снопах, слухав як брязчали залізними чомбурами коні на конов'язі, сопли й хропли, а іноді говорили спросоння козаки і думав про Наталку й Дацька. Ні, я заздрив Дацькові, перевертався з боку на бік довго, і не чув, коли він прийшов.

***

Ранком наша газета висіла, пришпилена до причільної стіни і далеко з вулиці видно було довгастий чотирикутний шмат паперу з червоним вершником у заголовку й дрібнішими малюнками в шпальтах.

Хлопці підходили до газети купками й читали про нашого ворога Пілсудського та про те, що ми війни не хочемо, але, коли хтось захоче з нами воювати, то червона кіннота революційними клинками одіб'є охоту нас чіпати, шукали в «Побуті» тих, кого «протягнули», і додавали ще свої коментарі.

Навіть сільські чубаті парубки підходили до газети й читали про те, що «на маневрах виявляється бойова міць червоного кіннотчика» і що «курсант з другої чоти Сахно Михайло їздить уже три тижні з одним п'ятаком і щодня вхитряється купувати за нього груші й яблука»...

Далі назбирався чималий гурт чубатих, засмаглих парубків і наш активіст Чорний, скориставшись з нагоди «провести роботу» серед сільської молоді, почав розповідати—як і нащо пишуть стінну газету.

— Ось ми написали про одного курсанта, як він «купує» щодня груші, а він прочитає і більш не купуватиме, бо це «не сознательно». Або от, розказала нам одна дівчина про вашого Панька Куцорука—ми й про нього написали й намалювали.

Гурт подався наперед. Один парубок голосно прочитав, що «в селі Потоках хлопці несвідомі, а найбільше Панько Куцорук. Він маже дьогтем ворота»... Потім подивились на розбишацьку Панькову постать з квачем у руці, почали прискати в кулак і оглядатись.

З гурту одійшов високий прищуватий парубок з напущеним на лоб чубом, в червоній сорочці під жилеткою і з залізною ковінькою на руці, озирнувся, злісно глянув на газету й хрипким голосом промовив:

— Знаєм, знаєм чия це робота! Це Наталя розказала. Нехай же начувається—це їй даром не пройдьоть... Трохим, Андрій—ходімо!

З гурту вийшли ще два парубки з залізними ковіньками й пішли разом з високим вулицею, розмахуючи руками й оглядаючись на гурт.

Парубки розказали, що той високий і є Панько. Вони злорадно реготали, але видно було, що його боялись. Один низенький, кирпатий навіть зауважив.

— Да, тепер Наталці буде плохо...

Саме в цей час Наталка переходила вулицю з повними відрами й наближалась до нас. Той самий кирпатий парубок, виступив з гурту й гукнув:

— Одягай кожуха, Наталко, нахвалявся Панько тобі на хвіст соли насипати!..

— Ну, це вже слабо,—вигукнув Падалка—що ж це, кожний дьогтярник має право битися? А кольки він не хоче?

Наталка поставила відра, здивовано подивилась на гурт, мабуть згадала намальованого Панька й засміялась.

— Ой, і страшний же він мені, як позаторішній сніг. Нехай но вперед прищі повидушує. — І пішла в подвір'я.

Видно було, що вона не боїться Панька. Парубки розказали нам, що Панько «ходив» до Наталки, навіть сватів засилав, але Наталка тільки сміється з нього, а про заміж і чути не хоче. Мати хотіла Панька в зяті й гризла Наталку день і ніч. А батько в неї плохий і не неволить.

— Нехай,—каже,—йде за кого хоче, це ж не на володаря йти, а на цілий вік жити.

Тепер вона з матір'ю «не в ладах».

Ця історія піднесла Наталку в наших очах на мученицький постамент, і через півгодини вся чота знала, що Панько нахваляється побити «нашу» Наталку.

Так, так. Наталка вже була «наша». Коли до нас заходив хтонебудь з другої чоти і питав, «що то за одна», ми здивовано дивилися на чужака й відповідали:

— Та це ж наша Наталка!

— Як то ваша? Чого вона ваша?

— От чудак! Хіба ти не знаєш?..

І починали розповідати історію про Наталчин «допис», про те, що Панько нахваляється її бити, але нехай тільки спробує пальцем «тронути», то ми йому...

А «наша» Наталка весело ходила по двору, привітно жартувала з нами і все частіше здибалась з нашим Дацьком.

Вона вже звала його Іваном, як давнього знайомого, а він дивився на неї закоханими очима й питав:

— Ну, так що ж, боїшся Панька?

— Пхі, аж нікуди! Що він мені зробить?

— Що ж зробить—впіймає ввечері й наб'є, або ворота вимаже дьогтем.

— І не наб'є, і воріт не вимаже. Нехай он краще подивиться на себе—який гарний у газеті — ха-ха-ха!

Її, очевидно, тішила пригода з Паньком і вона боялась за себе менше, аніж ми за неї.

«Строга» мати Наталчина мабуть помітила, що доччині відносини до Дацька перейшли межі простого знайомства і цілий день нагукувала на неї, щоб вона не застоювалась, а на Дацька почала дивитись скоса.

Ввечорі на вулиці, біля нашого двору була прощальна вечірка. Ех, і гуляли ж! Зійшлася мало не вся полкова школа, найшло багато селянських хлопців і дівчат. Касян Задояний не жалів ні пальців, ні голосу на приспівки, а гармонія дрібно витинала ввесь вечір, зміняючи польку на гопак, а гопак на бариню.

Козаки запрошували дівчат до танцю, крутили ними, аж вітер гув кругом, а ті, що не танцювали, стояли кругом, приплескували в долоні й приспівували.

Повний місяць плів поволі над селом і ніби став серед неба подивитись на буйну, галасливу юрбу, що прощалася з дівчатами і з дньовкою.

Танцювала й Наталка. Та як танцювала! Скоком-боком вийшла з гурту до Дацька й пішла колом рівно, як пава. Обійшла коло, махнула рукою, ніби сказала:—ех, пропадай-пропадом усе!—зразу стрепенулась і перейшла на козацький гопак,—з вивертами, кивами-моргами. А Дацько крут неї ходором ходить, навприсіди, кашкета на потилицю, а руками й ногами таке виробляє, що держись.

Ех, держись!

Можна було подумати, що вони забились—хто кого перетанцює.

І перетанцювала таки Наталка. Дацько останній раз присів, тупнув ногою і вийшов з кола, посміхаючись, а Наталка танцювала й танцювала.

— Оце так Наталка! Кинь, годі вже, ноги заболять!

— Нехай танцює, взавтра вже не буде танцювати...

— Оце так да!—другий раз похвалив Наталку наш Чорний.

Нарешті Наталка обійшла останній круг, тупнула ногою так як і Дацько і вийшла з кола.

Нашим вигукам не було кінця. Ми горді були, що перетанцювала «наша» Наталка.

Гармоніст Касян Задояний відпочивав, крутив цигарку й казав, що йому ніколи не доводилось так довго грати. Гурт шумів і гудів, як рій, і вимагав від гармоніста й гопака, і польки, і барині разом.

І раптом серед гурту пішов якийсь рух, перешіптування й кашлі. Почулось несміливе:

— Панько з братвою йде...

Просто на гурт ішли чотири парубки, занадто голосно розмовляли й розмахували залізними ковіньками. Видно було, що вони п'яні. Попереду йшов Панько, розхрістаний, з кепкою на потилиці, й погано лаявся.

Ввесь гурт миттю вщух, наїжачився й чекав, що то воно буде.

Все це сталось так несподівано, що перед Паньком навіть розступилися, дали дорогу, а він ішов, роздивлявся навкруги, ніби когось шукав. Забачивши Наталку, Панько попростував до неї, став і злісно вимовив:

— Ось вона... писака!—і замірився палицею.

Дацько миттю заступив Наталку й спокійно запитав:

— А чого тобі від неї треба?

— А тобі яке діло?

— Слухай, парень, забирайся відкіля прийшов, бо я тобі як покажу, діло...

— Хто?

— Я...

— Ти?

— Та я ж...

— Ах ти, зануда!..

Залізна ковінька Панькова занеслась над Дацьком, але в ту ж мить чорною блискавкою мигнула над головами й десь жалібно дзенькнула об тин.

Панько прожогом кинувся через гурт, Дацько за ним. Чути було, як потупотіли вони вулицею, а далі почувся сухий, короткий постріл.

Е, це вже не переливки. Ми цілим гуртом побігли на постріл і знайшли Дацька й Панька серед вулиці в поросі. Вони борюкались, шарпали один одного, як звірі, тяжко сопли й кректали, як під великою вагою.

Кроків на два од них одиноко й мирно лежав наган, вилискуючи чорними боками проти місяця.

Чорний, що біг поперед усіх, схопив нагана, а ми розтягли Дацька й Панька і держали їх за руки. Вони трусились, як у пропасниці й поривались один до одного. У Дацька з лівої долоні капала кров.

Ой, і галасу ж ми наробили!

Назбігалась сила народу, товпились, допитувались в чім річ, кричали й щось радили. Дівчата боязко стовпились під тином і мовчали.

Вийшла Наталчина мати. Побачивши забрудненого Панька й закривавленого Дацька, вона, мабуть зрозуміла в чім справа й погрозливо покликала:

— Наталко! А йди но додому...

— Та зараз... Ідіть.

— До кого я кажу? Іди мені зараз до хати!

Наталка шарпнулась і швидко пішла в двір. Чути було, як вона з матір'ю про щось тихо сперечалась.

Мабуть довго ми ще стояли б на вулиці стовпищем, але на галас прибіг начальник школи й поклав усій справі кінець.

— Що тут таке? Чого вся школа на вулиці?

— Товариш начальник, тут ми гуляли, а прийшов оцей гражданін і почав битись...

— Сам почав битись, ви його не чіпали?

— Ні, сам. Прийшов п'яний, з залізною ковінькою... Дацька ранив.

— Як то ранив?

— З нагана.

Начальник оглянув Дацькову руку,—долоня була лише роздряпнута.

— Де наган?

Чорний подав нагана начальникові. Той перевірив скільки є набоїв і знов віддав Чорному. Далі глянув на гурт і коротко наказав:

— Школа—спать! Щоб мені ні одного чоловіка на вулиці. Товариш Чорний і ще двоє громадян з місцевих одведіть цього розбишаку й здайте голові сільради. А з вами, Дацько, я взавтра розберуся — мабуть вам доведеться на губі посидіти.

Панька супроводили не двоє, а цілий гурт селян з Чорним. Ми мовчки розходились спати, жалкуючи, що романтична історія з Наталкою кінчилася так прозаїчно, та ще мабуть і погано для Дацька.

Ми йшли спати. Коні на току бряжчали залізними чомбурами, фиркали й хрумтіли запашне сіно. Місяць залляв подвір'я жовтавим світлом і кинув чорну, незграбну тінь від великої дощаної комори. Ми зайшли в тінь і почули якесь приглушене хлипання. Прислухались. Так і є, в коморі хтось плакав. І приглушений плач виходив з замкненої на великий замок комори, як із домовини.

Дацько підскочив до дверей, послухав, потім тихенько потурбанив у дощані двері.

— Наталко!.. Ти?

В коморі на мить затихло і почувся голос, що мабуть відповідав, але ми не розібрали, що саме.

— Хто тебе тут замкнув?

— Мама—почули ми вже виразніше.

Дацько швидко обернувся до нас:

-- Сахань, а дай но багнета.

Кругловидий Сахань, нічого не розуміючи, похапцем витяг із гнізд коло шаблі багнета й, несучи його в протягнутій наперед руці, подав Дацькові. Подав і одійшов назад.

Дацько встромив багнета за скобель і почав тягти до себе.

Скобель жалібно заскреготав і вискочив з одвірка. Тоді двері з середини одчинились і в чорному отворі на порозі стала Наталка, як привид. Вона глянула на Дацька і схопила його за руку.

— Іване, він тебе ранив?

— Та юринда—вдряпнув—і показав їй зав'язану хустинкою долоню.

Наталка довго дивилась на білу хустинку з кривавими плямами, і тихо-тихо промовила.

— Іване...

Ми зрозуміли, що нам нема чого тут більше стояти і пішли спати до клуні.

Я довго не міг заснути. Перевертався на вівсяних запашних снопах і думав, що Дацькові не минути «губи», доведеться одсидіти. Тікав Панько—нехай би собі тікав.

Десь далеко плуталась у гопаку гармонія, недружно гавкали собаки, коні хрумали сіно...

Не діждався я Дацька й цієї ночі...

**
*

Ранком чуть-світ нас підвів пронизливий згук труби. Ми нашвидку нагодували коней, вишикувались і поїхали.

Проїжджаючи повз комору я бачив, що скобель уже був вправлений в одвірок, і великий замок, як чорна печать, висів на клямці.

Нас випроводжали. Козаки привітно прощалися з хазяями, жартуючи обіцяли незабаром знов приїхати.

Наталчина мати на наше «бувайте здорові» поважно відповіла:

— Щасливо, їдьте здорові.

Наталки в дворі не було. Ми її побачили аж на розі, далеко від хати, серед гурту дівчат. Вона стояла в білій теплій хустці й дивилась на безкінечну колону вершників.

Дацько, забачивши її, звернувся до командира чоти:

— Товаришу командире, дозвольте виїхати з строю.

— Це ж чого ще?..., — але глянувши набік, комчоти Тищенко побачив Наталку, посміхнувся й махнув рукою...

Та вже їдьте, разом будемо відповідати.

Про що говорив Дацько з Наталкою ми не знали, але догнав він нас ясний як сонце і на наші дотепи доброзичливо жартував.

**
*

Ще тижнів зо два їздили ми подільськими гаями і дзвінкими волинськими лісами, обходили «синіх», ховались од «ворожих» літаків, і найкращим спогадом у нас була «наша» Наталка.

Приїхавши з маневрів, ми потроху стали забувати пригоду з Наталкою. Дацько одсидів п'ять суток на «губі» за те, що зчепився з Паньком.

Роботи було багато. Ми день і ніч розбирали «Конницу» Гатовського, «Службу конницы» Баторського, «Загальну тактику» Верховського; треба було знати, якої форми бувають, скільки важать і при яких ступнях вибухають піроксилінові, динамітні, мелінітові й інші шашки, скільки важить набой від нагана і безліч інших дрібниць. Ми готувались до іспиту.

Іспит на командирів чоти запасу ми склали добре й почали готуватися до від'їзду.

Я купив нові сині штани, а наш «Военный портной» Скибець, що на своїй вивісці, як данину українізації, дописав унизу: «працюємо штани», перешив їх на чудесне галіфе. Галіфе не вужче, як у нашого военкома полку Бочана, і з кишенькою на годинник. Оцінюючи всі добрі якості мого галіфе, Скибець найбільше наполягав на цю кишеньку.

Шкода було, звичайно, що я в скрутну хвилину продав свого інваліда годинника за чотири з половиною карбованці і за два рази проїв їх з довгов'язим Парійом у «буфеті» в Шаї на оселедцях та халві, але що ж ти зробиш...

У неділю нас кілька душ збирались іти до міста. Ми одягли нові штани, начистили як дзеркало чоботи й шпори, почепили козацькі шаблі з роздвоєними ефесами. Ого, ми добре прибралися до міста, тільки ждали нашого поштаря, спитати чи нема комунебудь листа.

Прийшов поштар і гукнув до Дацька.

— Танцюй «бариню»,—тобі лист од Наталки.

— Якщо од Наталки, то затанцюю бариню й гопака.

Дацько взяв саморобного зліпленого конверта з незграбною адресою, надірвав і почав читати. Прочитав кілька рядків, підняв брови, подивився на підпис і зашарівся як мак.

— Невже од Наталки?—крикнули ми гуртом.

— Підождіть—махнув на нас рукою Дацько, одійшов до вікна й довго читав і перечитував листа. Ми нетерпляче ждали, поки він начитається. Зайцев не витерпів.

— Та кажи ж скоріше, що вона пише?

Дацько дав мені листа.

— На, читай... вголос.

Я взяв аркуш паперу, вирваного з ученського зшитку з косяками і списаного кривими, великими літерами, і вголос прочитав.

«Мій любий Іване!

Я получила твоє письмо вже давно, та все не мала часу тобі написати. А на Покрову в нас празник, то я зачинилась у другій хаті та й 'писала, бо тепер мені і в празник, хоч на вулицю не виходь, бо Панька забрали в город і будуть судити, а його товариші нахваляються мене вбити. І мама за нього поїдом-їдять, кажуть—занапастила хазяйську дитину—і за скобля дорікають.

Так що не весело живеться Іване, голубе. Дякую тобі, Іване, що не забуваєш мене й пишеш. Пиши, то й я буду одписувати, то буде й у мене якась радість у мойому житті, Іване. А так нема нічого втішного—на вулиці хлопців бійся, а вдома мама лають, отак і живу... Втікла б аби було куди.

І ще кланяюсь хлопцям, котрі в нас стояли, твоїм товаришам. та пиши, не забувай, а я тебе не забуду.

Наталка Берегова».

На нас війнуло сільською нудьгою й безпорадністю від цього листа і ми похмурніли.

Я склав листа вчетверо і хотів оддати Дацькові, але вбіг вартовий по школі.

— Хлопці, до нас командир полка йде! Ось уже в канцелярії.

Ми похапцем почали обсмикувати сорочки, поправляти один на одному зброю і прибирати непотрібні речі зі стола.

Одчинились двері. Ввійшов командир полка, вислухав рапорта від вартового й пройшов у кулеметний ескадрон, а ми знову повернулись до листа.

Але листа не було. Ну, от зник лист, як у воду впав. Я повивертав усі кишені, навіть у халявах шукав, облазив усі столи, піраміди,—ні, листа ніде не було.

Хлопці обізвали мене роззявою й іншими подібними словами і ми пішли до міста, а Дацько сів писати до Наталки листа.

Так ще раз випливла ця історія наверх. Ми погомоніли днів кілька про Наталку і знову забули.

За тиждень ми виїхали з полку, давши один одному щиру обіцянку писати часто й багато.

* * *

Я потрапив до великого галасливого міста. Життя підхопило мене як вода тріску й крутило в своїм вирі два роки. Довелося змінити широке, синє галіфе на коротенькі штанці, а чоботи на гостроносі «джимі». Довелося, навіть, одягнути ненависну краватку-ярмо. Гайг-гай! Два роки!

А тепер я знову витяг з корзинки чудесне синє галіфе і навіть годинника вчора купив, щоб кишенька не була порожня.

Знову поринув у знайоме життя. Життя з сурмою, з конем, з постійним «струнко» й «вільно». Цілий день я їжджу на коневі, ходжу, стріляю, навчаю свою чоту, а ввечері сиджу в леннаметі і дивлюся, як хлопці тяжкими чобітьми під гармонію вибивають гопака, слухаю нескладні, але щирі й голосні пісні, і спогади пливуть до мене запашним струмінем з минулого.

Сьогодні в нас у таборі була екскурсія селянських комсомольців. Чубаті, засмаглі хлопці, дівчата в червоних хустинках ішли купкою, читали на великих пляккатах привітання собі й радо віталися з нами.

На трибуні стрижені комсомольці у військовому вбранні зміняли чубатих комсомольців у кепках і запально запевняли, що підуть, як один на ворога, що гострить на нас зуби.

Далі на трибуні з'явилась дівчина в червоній хустці. Вона підійшла до поренчат, ухопилась за них руками й деякий час дивилась кудись поверх голів.

Потім повним, сильним голосом сказала перші слова:

— Товариші червоноармійці!..

Я остовпів і не вірив своїм очам—на трибуні була Наталка.

Так, так—трохи поважніша, з завзятим вогником в очах, як два роки тому підчас танцю в Потоках, вона просто й щиро казала, що жінки теж не останніми будуть у справі оборони...

Вона скінчила під гучні оплески й зійшла з трибуни, а я протиснувся крізь натовп і став проти неї з широкими очима:

— Наталко?!

Вона глянула на мене, але не впізнала.

— А ви як мене знаєте?

— Ого, я вас добре знаю. Як це ви опинились у наших краях?

— Та я вже два роки, як у ваших краях, але як ви мене знаєте?

— А пам'ятаєте, ми стояли у вас в Потоках, як були на маневрах? Панька намалювали в газеті...

— Ага-а-а!.. Це ж ви писали газету?..

Ми закидали один одного запитаннями. Наталка розказала, як вона опинилась у наших краях.

Тої ж осени Дацько, демобілізувавшись, приїхав до її батьків свататись, але мати й слухати не хотіла. Тоді Наталка пішла здому з Дацьком без материного «благословення» і тепер вони живуть у Дацькових батьків на селі ось тут недалеко. А з матір'ю помирились.

— А що Іван робить?

— Він тепер продавцем у кооперативі.

Я цілий день ходив з екскурсією по табору й не міг наслухатись Наталки. Якось чудно було чути од цієї селянської дівчини, що два роки тому дивилась на стінну газету, як на диво, — що вона тепер селькорка, дивно було чути, як вона сміливо й певно вимовляла — «ячейка», індустріялізація»...

Увечорі я проводив екскурсію й Наталку на станцію. Екскурсанти поспішали, щоб не запізнитися на поїзд.

— Котра година?

Я витяг свого нового годинника, що вчора купив, з спеціяльно зробленої для нього кишеньки в моєму галіфе, а разом з ним якийсь зім'ятий папірець.

— Пів на шосту.

Розгорнув папірець і побачив криві, незграбні слова:

«Мій любий Іване.

Я получила твоє письмо вже давно...»

Я остовпів сьогодні другий раз. Наталчин лист пролежав два роки в кишенці для годинника. А скільки ж я його шукав?..

Наталці я про листа нічого не сказав. Ми щиро попрощалися й обіцяли писати.

Бувай здорова, Наталко!

Д. НАДІЇН

СТЕПАН МАЦАЛИГА

(Уривок з поеми)

I

Навпростець верстов 15
до станції буде.
Шляхом, певно, 19,
коломиї й груддя.
Коломиї, груддя, камінь,
топай, топай між житами,
понад яриною.
Ярина шумить навколо
золотавим вусом
і думок лякливе коло
віддає спокусам.
Та чи варт стоять на розі
старечої хати,
як завжди в Кривому Розі
маєш заробляти.

Незаможницького лану
одразу впізнаю.
Він як пляма, як догана
Радянського краю.
Розцвіта будяк і щавель
залюбки з осотом.
Не сумує за дощами
свіріп'яне злото.
Кукурудза над коліна
скручена й щербата.
З ґрунту пре дрібна травина,
отава кошлата.
Це ж дебеле господарство!
У Михайла Проща
Огирі, плуги, сівалки,
полольники, тощо.
Ой, не буть мені ніколи
дебелим Михайлом...
Прощавай, прокляте поле.
довбатиму кайлом!

І простує Мацалига
витупує п'яно.
Ув очах йому відлига,
Жайворони дзвонять вперто:

«Повернися, збором,—
ти дивись в обличчя смерті
в Сиваші й над морем»
«Мацалиго!—вража шкіро
лан одробим цей ми»
«Переймайте дезертира,
біжіть навперейми!»
«Навперейми понад яром,
понад синім гаєм!»
... Путь йому клоката хмара
дощем заступає.

II

Де пройшов Степко в постолах
у години ранні,—
уставав під небо сполох,
мчав до Саксагані
Коло річки Саксагані
рудня Пролетарська,—
з глибу кашель на світанні,
метушня шахтарська.
Хай жахтить земля іржава
в глибині од змори.
Естокада і провалля,—
в проваллі підпори..
Естокада і провалля,—
в проваллі забої...
З-за плеча, мов вибух, кайло
в руду головою.

. . . .

Креше бильце зачорніле
у мідяний виріз.
На горà червоним чортом
Мацалига виліз.
Ой, дріжить земля шаршава,
дріжить у знемозі,
де ступають тяжко ноги
в барак при дорозі.
Де ступає зненавида
сіл над ставом тихим
не в зажурі, як сновида,
а наллятий сміхом.
Чорнозем, хвилясте жито,
сумуйте бездонні!—
шарудять червінців квіти
в репаній долоні.

Навстяж двері церобкопу
разломіть по зламах.
Крамарі, стрічайте Стьопу
новісіньким крамом.
Зустрічайте, закликайте,
як іще ні разу.
Кращі штуки розгортайте,
слухайте наказу.
«Хустку, ботики шаврові,
перкаль—для дружини.
Чоботи—робітникові,
шаровари сині.
Черевики з довгим рипом
в скороходських скринях.
Кепку з шерстяним обсипом
кольором—малина.
Сорочки—снігів ясніше
У лютому вранці!»
В жовті аркуші паперу
загортали крам цей...

Схаменись, селянський сине,
куди-но простуєш!
Чи на шахту до загину,
чи може жартуєш?
А дебеле господарство,
як в Михайла Проща?—
(Огирі, плуги, сівалки,
полольники, тощо).
І назустріч Мацализі,
зухвалому трохи,
секретар партколективу
товариш Єрохин.
Руки ляснули ласкаво,
в стискові згорнулись,
на гучнім, кипучім розі
Криворізьких вулиць.

ВОЛОДИМИР ІВАН

ВЕЛИКА СПРАВА

(Нариси з життя Чехо-Словацько о комсомолу)

Будні дні 1926 р. Вранішній туман повис над вулицями Праги, що тільки-но прокинулись. На вулиці вилетіли «броньовики труда»—важкі вози торгових фірм, грузовики з ящиками та бочками, різного розміру і наповнення, «легка кіннота»—кабріолети, що їх тягли робітничі підлітки. легкі автомобілі редакцій з вранішнім тиражем газет. Час-од-часу пролетить легкий авто з якимось чиновником з державної установи, іноді з фабрикантом. Міріяди людей і людців, робітників, службовців та учнів наповнили всі вулиці, ніби демонструючи розвиток торгового капіталу, що зв'язує всі нитки величезної експлоататорської системи. Трамваї, наповнені чорною масою, як звірі мчали в центр міста та до фабричних околиць...

Все це затопило вулицю неждано, раптом. Кілька годин тому всі вулиці спали в обіймах нічної темряви. Де-не-де світили електричні лихтарі, викривали на проспектах та по завулках самотні гулящі постаті. Там пробігав пізній силует подорожнього, що повертався з ресторану, або якогось зібрання, там заховалася під ворітьми будинку нафарбована «нічна женщина». В садку на лавці заснув безробітний, що чекав нового безперспективного дня або вдару гумової палиці городивика, що випадково наскочить на нього. Прага спала після марудної роботи. Прага кінчала своє «гуляння» після безпритульного дня. Нічні ресторани, кафешантани та бари закривали свої ворота. Швайцар з золотими ґудзиками та золотим обручиком на кашкеті ввічливо «викидав» гостей у циліндрах та у фраках, напівп'яних, що попали уже в кігті «розкішних жінок», які, мов лещата, тримали їх, прямуючи на кватирі. Прага була завмерла, тільки городовик на перехресті стояв, як потвора, в чорному одязі, блискучій касці, в білих рукавичках.

Та світанок, що ледве забренів, відчинив ворота фабрик та заводів, і вони, мов паща дикого звіря, ковтали тисячі дрібних людей. Димарі задимили, життя почалося знову. Хоч воно, щоправда, не припинялось.

Прага perpetuum mobile, постійний коловорот, паноптикум робітничої кляси та панівної кліки олігархів.

ЗА ПРАЦЕЮ

В десятому районі Праги біля воріт величезної фабрики «Даньковки», що виробляє машини, літаки, що має кілька тисяч робітників, стояв молодий хлопець у насунутому на лице кашкеті, в розхристаному, але чистому вбранні. Великі сині очі його тривожно зиркали навколо; бліде схудле лице. Недалеко від нього стояла молода дівчина, в брунатному плащі, в маленькому капелюсі; карі очі, маленький носик.

Робітники поодинці, пізніш невеликими групами, почали надходити до воріт фабрики. Хлопець і дівчина, озирнувшись навколо, всували в руки робітникам, що проходили, невеличкі метелики різних кольорів. Кожний робітник, схопивши папірця, дивився на нього, механічно клав у кишеню і йшов не оглядаючись.

Після майже півгодинного мовчання, дівчина сказала парубкові:

— Товаришу Франце, здається всі робітники зайшли до фабрики.

Хлопець з усмішкою відповів:

— Устигнеш іще, Моня, на роботу, головне що справа йде гаразд. До цього часу товариш Вено, що стоїть на розі вулиці, не подав ніякого знаку про поліцая. Іще півгодини — й ми вільні. Скільки в тебе лишилось метеликів?

— Штук 30 ще буде.

— Добре. Ось бачиш, наша ячейка вдарилася в роботу. Найголовніше — бажання та дисципліна. Вночі підемо іще розклеювати плякати, і на п'ятницю усе в нас буде готове. Правда ж?

— Так. Ця «Данькова»—проклятуща фабрика. Стільки часу вже намагалися пустити тут коріння—ніяк не вдається. Пам'ятаєш, як у минулому році нам пощастило втягнути в нашу вуличну *) ячейку двох робітників з цієї фабрики? Дали їм завдання організувати тут заводський осередок, і що ж вийшло? Провал. Постраждали вони та ще деякі, ще й сьогодні голодують безробітні. Цими метеликами може вдасться вкупі з дорослими робітниками витягнути молодь на вулиці, а вона, коли діло дійде до поліцайських палиць та шабель—зрозуміє справу, відповіла Моня. Останні групи робітників заходили до фабрики.

— От і останній метелик вийшов. Дай мені, Моню, половину твоїх на всякий випадок.

— Я навіть дивуюсь,—сказала Моня товаришеві,—як добре в нас іде робота. Цікаво, там працюють тов. Еман та Ліда з фабрики «Крижик»? Там справа гірше. Фабрика на головній вулиці і недалеко від варти городовика. Робітники там націоналісти, наш партосередок покищо дуже слабенький.

— Так, там робітнича аристократія, — головна ж вулиця. Та Еман теж не новак: раз уже получив гумовою палицею по голові та одсидів місяць у в'язниці. Знає чим це пахне. На помилках учимось,—сказав Фронто, з усмішкою дивлячись на годинник. Можна йти, вже всі робітники пройшли.

— Товаришу, дивись, іде Новотний. Завжди приходить останній. Певно не дуже любить оце пекло,—показала Моня на робітника, що повільно підходив до воріт фабрики.

— А, комсомолята, здрастуйте товариші. За роботою? Так? Ми вам уже поможемо влити зміст метеликів у голови робітникам,—промовив робітник середніх літ, подаючи руку Францу та Моні.

*) Вуличний осередок—тип чехословацького осередку. До нього входить ремісничата учнівська молодь, що не працює на фабриці. Такі осередки об'єднують більшу кількість комсомольців.

— Ви ж нас за молококососів вважаєте,—згадав Франц.

— Чого ти турбуєшся? Ми знаємо, що коли дійде справа до поліції, молодь завжди перша підставляє свої спини для поліцайського масажу. Знаєте що,—дайте мені лишки ваших метеликів, я їх розповсюджу на фабриці. — Фронто та Моня віддали метелики і Ноготний зник за ворітьми.

— Ну тепер, Франце, до побачення, я скоріш на трамвай та на роботу, — повернулась на закаблуках Моня і швидко зникла за рогом вулиці.

Франц заклав руки в кешені і рушив у напрямі, де мусив бути тов. Вено. У нього складався вже плян нічної роботи—розклейка плякатів, що закликали на мітинг. Розклеювати плякати—річ небезпечна. Великий плякат, що складається з кількох шматків, треба наклеїти високо на стінах фабрики та на інших помітних місцях. Саме на видних місцях, які для городовика також видні. За такою роботою попадатися не рекомендується.

Та Францу все одно. Сам безробітний, батька немає, мати заробляє собі, як служниця в багатих сім'ях. Нічого губити. Тому він береться зі всім ентузіязмом за найдрібнішу комсомольську роботу. Він і голова осередку *) і районний агітпроп.

Осередок його слухає, не зважаючи на те, що з 30 членів осередку, майже половина учнівської молоді — ідеологічно нестійкий елемент. Райком його, так би мовити, експлоатує на всі 100 процентів, немає жодних зборів, куди б його не послали.

Є лише одно гальмо в його роботі—це, на жаль, його кохання з комсомолкою Анчею. Він часто себе лає та, врешті, завжди приходить до того факту, що з нього й почав. Коли в нього найгірше становище, ніяк не вміючи зв'язати політроботу зі своїм станом закоханого, він доходить до свого роду «філософії». Зустрічаючи «комсомольського поета» Івана, дискутує з ним чи можна за диктатури пролетаріяту та соціялізму так кохати, як тепер заведено. Та завжди такі міркування кінчаються тим, що Франц береться іще сильніше за роботу в осередкові. Філософія його така: кохання індивідуальне повинно перейти в колективне до всіх товаришів. От іноді ідеологічно невірна установка в різних побутових справах шкодить роботі. От індивідуалізм, свого роду, не дає часом йому спокою. Це він зрозумів після одного мітингу, коли підчас сутички з поліцією, замість того, щоб держати зв'язок з осередком, бігав та шукав комсомолку Анчу, яка кудись зникла.

Ще кілька кроків, і Франц був на розі вулиці. З другого кінця вулиці до нього підходить Вено, малого росту хлопець, з рум'яними щоками, капелюх якого надавав маленькій постаті серйозного вигляду і він здавався набагато старшим.

— Ну що, роздали?—запитав він Франца.

— Так. Усе. Вдалося спокійно.

Хіба жодного городовика не було на вулиці?

— Уяви, що ні. Нам то щастя, хоч комусь і нещастя. Трамвай грузовика легенько штовхнув. Рух зупинився, публіка збіглася, пороззявляли

*) Чехо-Словаччині осередками керують голова, секретар та бюро.

роти, а де такий випадок, там уже городовик на першому місці. Сердега одну справу зробив, та іншу прогавив. Недаремно писали «Народни Лісти», що треба збільшити кількість поліції, — відповів Вено.

— От тобі й приклад, як сам капіталістичний устрій заплутується. Зіткнуться два капіталісти, городовик схоче допомогти, народ буде ґав ловити, а ми організуємо на другому боці робітничу клясу і вдаримо капіталістів по голові. Правда?..

— Ну, я пішов. О 12 годині вночі зберемось коло віадука та підемо розклеювати. Клей принесу сам. Тільки, щоб усі призначені прийшли. Чесгь! *) —сказав Вено, подаючи руку Францеві.

— Честь праці! Я ще зайду до ЦК. Візьму якихось плякатів, в окружкомі більш нема. Не забудь написати замітку до «Млодеже **) про заняття підлітків у школі неділями та жорстоке поводження з ними.

— Не забуду.

— Ще раз «Честь»!— товариші розійшлися.

НІЧ

На розі вулиці Палацького гули автомобілі. Дві лави блискучих машин, нафарбованих чорним лаком, що блискав під світлом вуличних електричних лямп. Маленькі віконця закрито важкими фіранками. В задньому віконці на нитці метлявся шовковий блазень, витріщивши свої дурні мертві очі на темну вулицю. Купки шоферів стояли коло машин, курили і сміялись. Поруч в електричному світлі лихтарів розплivався камінний старий театр «Вар'єте». Останнє рев'ю «Ось воно» схвилювало все буржуазне суспільство. Сьогодні знов театр був цілком набитий «вершками» празького суспільства. Ставні пані в чорних шовкових спідницях з бриліянтами та іншим дорогоцінним камінням на голих руках і шиях, з майстерно підстриженими «бубіконером», блискучими очима, напудреними обличчями наповняли ложі, крісла у партері та галерею. Стрункі мужчини в чорних окулярах та в чорних сукняних вбраннях з твердим комірцем та манжетами, що на них блискали діямантові або сапфірні ґудзики, мертво дивились навколо або жваво розмовляли з жінками-сусідками. В'юнкі балерини з своїм еластичним голим тілом були центром уваги, веселі виступи відомих комиків прорізували реготом театральну тишу.

Настала 12 година. Машини на вулиці чекали пасажирів, шофера готувались до від'їзду. Ціла вереница трамваїв чекала закінчення вистави. Через півгодини вся публіка, як вулканічний поток, вилилась на вулицю. Трамваї брали майже з бою, в автомобілі сідали спокійно. За кілька хвилин ні трамваїв, ні автомобілів нестало. Вулиця заснула.

— Франц, уже дванадцята година. Остання публіка змилась. Товаришів ти бачив?—Цими словами зустрів Вено Франца, що раптом з'явився.

*) «Честь», або «праці честь»—вітання чеських комуністів.
**) «Правда Молодежи»—центральний орган Чехословацького комсомолу, виходить раз на тиждень. Крім чеської, виходить іще німецькою, словацькою, венгерською та українською мовами.

— Йдуть до віадуку. Там повинні бути ще Еман, Ліда, Моня, Анча, та Пенік.

Швидкими кроками обидва товариші завернули за ріг.

Недалеко од віадука, на верху якого проходила залізниця, а внизу трамвайна лінія, стояли всі призначені товариші.

— Честь праці, товариші. Всі тут?—сказав Франц, підійшовши близько.

— Скільки нас усіх, сім? Прекрасно. Розподілимось на дві групи, по три чоловіка. Один буде в розвідці. Еман, Моня, Ліда підуть по вулиці Полоцького, а Пенік, Анча, Вена по Кроловському проспекті. Я буду з вами підтримувати зв'язок.

— Знаєш, що, Франце, один товариш мені казав, ніби то сьогодні має бути наскок поліції на ЦК. Хотять у друкарні конфіскувати весь завтрашній тираж «Рудяса» *),—промовила Анча, маленька, жвава дівчинка.

— Знаю, нічого. Тому й хочу ще повартувати біля ЦК. Коли поліція справді зробить наскок, то частково наша робота піде легче. Вся увага поліції буде звернута на район коло ЦК, а ми в інших вулицях, коло фабрик та рештовань зробимо своє,—з усмішкою зауважив Франц.

— Якщо не поліція, так фашисти можуть це зробити. Сьогодні ж їхній мітинг на Слов'янському острові. Там, як відомо, буде таке цькування комуністів, що можливий організований напад,—додав стривожений Еман.

— Не турбуйся, товариш Валеш повідомив мене, що там присутні осередки першого та п'ятого районів, які повідомлять на випадок наступу фашистів на наш район. Крім того певно товариші червоні фронтовики вартують в коридорах ЦК. Я там бачив увечорі товаришів із Бубенча, Жижкова, Лібнего та Височан **)—встряв у розмову молодий студент-комсомолець Пенік.

— Ну, досить, перша група: Еман та Моня розклеюють, а Ліда вартує. Головним чином, по стінах поблизу «Даньковки» і потім в кінці вулиці за садом біля фабрики «ГЕСС'а». Друга група: Пенік та Анча розклеюють, Вено вартує. Біля фабрики «Крижик», «Ножичко» та на будівлях, що біля річки де міст од вокзалу. Там завтра вранці із поїзда пройде багато робітників. Ну, пішли. Клейстра, плякати є? — тоном ватажка промовив Франц.

Товариші розійшлись. Перша група завернула за ріг, друга подалася прямо по трамвайній лінії. Франц повільним кроком ішов за останньою.

Через півгодини можна було побачити в нічній темряві недалеко од набережної, біля червоного будинку фабрики «Ножичко» дві постаті, ніби прибиті до стіни фабрики. Подорожній, не розуміючи, сказав би, що це п'яні, або двійко закоханих; якийсь наляканий буржуа, що повертався б з мітинга фашистів, напевне почав би галасувати, що злодії. Це, звичайно, були Пенік та Анча. Він зігнувшись зперся рукою об коліно, а вона стояла на його спині і приклювала великого пляката, що складався з чотирьох шматків. На розі, кроків за двісті, спокійно стояв «вічний вартовий» великої справи комсомолу тов. Вено, що своїм гострим зором та слухом найменший

*) Газ. «Руде Право»—орган ЦК компартії Чехо-Словаччини.
**) Райони м. Праги.

шум помічав у нічній тиші великого міста. Він своїм детективним чуттям не поступився б перед найкращим поліцайським шпиком, або старим професіоналом, міжнароднім злодієм. Не дарма товариш М., секретар першої округи партії, завжди казав йому:

— Слухай, ти б своїм мистецтвом міг заступити комісара Кнотко, *) або Леціана **). Ти молодець, що так свідомо помагаєш нашій справі.

Скоро плякат на стіні фабрики висів і здаля здавався білою плямою в чорній тиші.

Пенік всунув пляшку з клеєм до кешені, Анча сховала останні плякати під плащ і обоє рушили далі в темну прибережну вулицю, де нескінчені будівлі здавались велетнями, що суворо стреміли в чорно-плисове небо, на якому то тут, то там блискала маленька зірочка, ніби виглядала з віконця з милим—«драстуйте».

За ними, як шпик, або «цербер» тихо йшов Вено.

Біля великої будівлі зупинилися. Висока стіна з дощок оточувала її.

На цій стіні хотіли начепити плякати. Пенік притягнув різні дерев'яні колоди та ящики, поставив їх пірамідою, а сам за допомогою Анчі виліз на них. Анча, враз повернувшись, промовила:

— Слухай Пенік, чомусь Вено до нас іде.

Вено справді підходив і вже зблизька промовив:

— Дивіться ліворуч, там стоїть городовик. Я зайду за лівий ріг будівлі і там буду стежити, коли буде йти в напрямку до нас, так я вам подам знак. І з цими словами, як лис, сховався за ріг.

Пенік та Анча глянули ліворуч і довго розглядали вулицю, поки помітили чорну постать поліцая.

— Ну, давай сюди клей та плякат скоріше! — промовив Пенік до Анчі.

Вона подала йому чотири шматки пляката та клей. Пенік одразу взявся за роботу. Дві верхні частини через дві хвилини висіли на дошках і зігнувшись Пенік почав відклеювати нижні. Враз одна колода похитнулася і вся піраміда разом з Пеніком опинилася на землі. Зчинився великий грюкіт. Пенік та Анча бліді, налякані остовпіло стояли. Першим рухом — глянули ліворуч. Зразу до них прилетів Вено і тихо вилаявся.

— Ах, чорт би вас забрав! Що ж ви робите? Тепер може все загинути. Бачите, городовик дивиться сюди. Вже збирається йти до нас.

І справді, поліцай, що почув у нічній тиші гомін, зразу ж наставив вуха і йшов у напрямі шуму.

— Що робити, він іде сюди?—зашепотіла налякана Анча.

— Не рухайтесь з місця, тут темно, вас майже не видно. Коли почнете тікати, він зразу вас помітить посеред вулиці і тоді ви — загинули. Я обійду бігом цей квартал з другого боку, постараюсь якось одвернути городовика. — суворо наказав Вено і зразу ж зник за рогом.

Пенік та Анча стояли налякані, нерухомі, і дивилися на городовика, що повільно наближався.

*) Комісар Кнотек—поліцайський начальник у Празі.

**) Леціан—відомий чеський злочинець, що своїми авантурами прогремів по всій Чехо-Словаччині, був страчений. На його могилі з'явилось багато вінків від жінок.

— Якщо нас впіймає, буде погано. Єсть «corpus delicti» — плякати на стіні та в кешенях. Добре нас оддубасять та ще на кілька місяців в тюрму засадять. Шкода, що не можна рухатися з місця злочину,—прошепотів Пенік.

— Так, буде кепсько. Тебе з школи викинуть, а я залишусь безробітна. Наш управитель сказав, що коли взнає, що у нас на заводі є більшовики, то їх зразу ж к бісу прожене...

З другого кінця вулиці почувся на тротуарі тупіт ніг, і зразу ж залунав крик:

— «Бий його, злодії!». Городовик зразу ж повернув у протилежний бік і швидким кроком почав іти в напрямі галасу.

— Це певно Вено зчинив паніку, щоб одвести увагу поліцая від нас. Давай скоріш доклеїм плякати і — ходу...

Незабаром плякат висів і товариші почали швидко тікати, поглядаючи вбік поліцайської варти. Його там уже не було. Певно почав переслідувати Вену. «Та його так скоро не піймає», — подумала Анча.

Дійшовши до головної вулиці, нікого не побачили і рушили прямо по проспекту повз будинок ЦК *). В Карлінському костелі годинник почав відраховувати пів на другу.

— Ох, як пізно,—промовила Анча. Це з тим проклятущим поліцаєм так затримались.

Вулиці були вже зовсім порожні.

Лише з нічних ресторанів де-не-де чувся галас та співи. Проходячи біля рогу Гавличкової вулиці, зустріли якогось п'яного, що весь час повторював:

— На чорта мені ваші гроші? Я недоторканий громадянин...

За віадуком догнали Франца, який своїм повільним кроком йшов додому.

— Ну, що товариші, як справи? Зробили? — запитав він.

— Так, але нас ледве не спіймали. Вено нас спас, — відповіла Анча.

— Вено молодець, де він?

— Не знаю, певно з городовиком десь грається. Ми самі пішли.

— Він не загине, не перший раз така історія. Всі товариші щасливо розклеїли, я тут у ЦК затримався, та нічого не було. Приїхав лише мотоцикл з поліцайським цензором. Завтра газета вийде. Звичайно, добре прочищена... Та, врешті, нічого. Робітники і так уміють читати газету і знають, що конфісковано.

Швидко дійшли «На Порічі», де й розійшлись. Пенік завернув ліворуч до вокзалу Масарика, а Франц провожав Анчу додому. Жили недалеко, через вулицю.

— Як гадаєш, прийдуть робітники на мітинг? — запитала Анча.

— Прийдуть то прийдуть, але треба організуватися. Фашисти ґав не ловлять. До речі, треба взнати у товаришів, що було сьогодні на їхньому мітингу. Пам'ятаєш, як на минулому мітингу, якийсь фашист-провокатор кинув каменем на поліцая і як поліцаї кинулись на громаду? Це треба нашому осередкові взяти собі якусь ділянку на мітингу, всіх комсомольців тре-

*) Будинок ЦК партії та комсомолу знаходиться в десятому р-ні Праги.

ба розставити серед безпартійних, щоб у критичну хвилину слідкувати за порядком. Ми ж мусимо бути стійкими, бо минулого разу трапилося, що ми налякались, а безпартійна молодь змагалася і сама потім атакувала поліцаїв. Це було на Гавлічковій площі, біля саду, пам'ятаєш? Кінну поліцію примусили тікати хлопці з Жишкова, одним лише камінням.

— Та доведеться ще завтра зробити зібрання та добре все обговорити. Треба висунути своїх червоних фронтовиків на керівну роботу, — додала Анча.

Тим часом, дійшли до дому Анчі.

—Ну прощай, Франц, мовила Анча, подаючи йому руку. Завтра треба рано на роботу.

— Честь, — промовив Франц, і маленька постать, відчинивши ключем ворота, зникла в будинку.

Кілька кроків за ріг — і Франц зник теж у воротях чотириповерхового будинку. В цей час уже не було на вулиці ні одного з бійців за велику справу.

І революційна Прага поклала свою втомлену голову на не надто м'які подушки минулого дня.

***

Вранці, лише забренів світанок, групи робітників та службовців здивовано дивились на розклеєні плякати, — одні з цікавістю, інші з усмішкою, треті зі скреготом зубів — на ті великі паперові плями, що на них було написано:

Товариші, громадяни! Робітники та робітниці!

Коаліційний уряд буржуазії та соціял-зрадників готує напад на робітничу клясу та всіх трудящих. Лакизи буржуазії хотять урізати досягнення робітників в соціяльному забезпеченню, в страховці і т. інш. У п'ятницю, 12 червня, у дві години дня на Гавлічковому майдані мітинг. Приходьте всі прямо з фабрик та заводів. Всі на вулиці!... Під червоним прапором до перемоги! Не зважайте на заборону.

Окружком комуністичної партії та молоді.

З ЩОДЕННИКА ЧЕСЬКОГО КОМСОМОЛЬЦЯ

15 червня. Уже другий місяць живу нелегально. Поліція, боячись «порушення суспільного порядку» запропонувала мені покинути межі нашої «демократичної» країни. Не життя, а суцільна боротьба. День за днем минає. За подіями приходять нові події. Іноді такі, що тяжко лягають на наших робітників, які часом стомлюються в роботі та боротьбі, придушені чоботом, що звик скоріш стояти на товстих килимах, ніж на брудній немитій, бетоновій чи дерев'яній підлозі фабрики.

Жити на місці роботи. Яка хороша фраза для багатьох робітників та службовців, що ідуть кілька годин до місця, яке дає їм кусок хліба.

Я якраз уже другий місяць не підхожу до цієї категорії людей. Письмовий стіл в ЦК нашої спілки мені є і місцем роботи, і ліжком. Цим я проти-

річу скромним бажанням деяких моїх товаришів. Супокійна, тиха кімнатка на околиці міста, або навіть у якомусь селищі в провінції тобі б здавалася може навіть раєм, та на жаль це в теперішній час лише міраж, міраж, що розпливається, як прекрасний сон.

Знімеш собі кватирю, хазяйка повинна тебе в поліції зареєструвати. Зареєструє — і тебе на другий день — раз! і на третій сидиш уже в іншій кватирі з віконцем, що ні трохи не пасує до теперішньої модної архітектури.

А в одного з найсвідоміших у цьому ділі товаришів у місті У. за Прагою жити теж незручно. Жандармерія цього маленького міста слідкує за кожним найменшим рухом наших товаришів.

І так доводиться ночувати на столах, на тих самих столах, на яких вдень перо та мізок строять, корегують та направляють велику справу комсомолу. Трохи приємно і ніби романтично.

3-го липня. У невеличкій кімнаті, в самому кінці коридора четвертого поверху нового будинку, збудованого у дворі, так званого «будинку комуністів» робота з 8 години ранку кипить до пізнього вечора. Столи, завалені різною літературою, паперами та папірцями, мов статуї, стоять серед кімнати. Товариші тихо пишуть, читають, іноді живо дебатують. Має чисто діловий характер це помешкання, що для профана здалося б нібито звичайною комерційною установою. Хоч газети та плякати, що висять на стінах, могли б змінити цю думку. Двері з товстим непроглядним шклом не бувають довго зачинені. Кожну хвилину приходять товариші з районів, з інших кімнат — за довідками, вказівками. Постійне «честь», коли входять та виходять товариші, лунає по кімнаті. Товариш Е., який за свою зовнішність получив звання «чеського Зінов'єва», сидить нерухомий, занурений в купу газет, що лежать перед ним на столі. Я б не сказав, що легко йому сидіти. Він же член і виконкому КІМ'у і тюрма у нього перед носом. Закатали йому п'ять місяців «за пару слів» на мітингу робітничої молоді в Голешовічах *). Пряма протилежність т. Е. є тов. Ф., який своєю маленькою постаттю мчить по східцях то в ЦК партії, то в редакцію чи друкарню, або в МОДР та окружком. Цей діловий маленький хлопець їде в Москву на місце т. Е. Товариш Ружо і Моня стукають на машинці протоколи та тези. Їх підстрижені головки, як шарики качаються над тримтячими друкарськими машинками. Тов. Я., високий, дебелий хлопець, металіст з одного міста Моравії, можна сказати висуванець, з приємним пахом своєї люльки, ніби жрець своєю присутністю надає суворого, краще сказати, таємничого вигляду помешканню.

Маленька перерва на обід, і робота знову кипить, не зважаючи на тяжку, незносну спеку. Сонце, мов вогонь, тисне на камінні стіни будинку і просочується в кімнату, де товариші починають уже мліти. — Тов. Е., що ти прієш—не дивуюсь! Твоя вага та ще майбутня дача на Панкраци—після цього можна не лише впріти але й розтати, що нічого з тебе не залишиться. Мене можливо щось подібне також чекає.

Електричні лямпочки увечорі світяться, і робота провадиться далі. Кипить, стукає, шумить бурхливою юрбою молода сила. Готуються великі дні

*) Празька тюрма.

світової історії, історії непереможнього молодого ядра, що виростає в червоні плодоносні квіти, в червону заграву світової пожежі.

Коли робота закінчується і товариші розходяться, тяжкі дубові столи запирають, гасю світло, віддаю своє втомлене тіло гладенькій блискучій дошці стола. З думками, що їх не може викласти на папір жадне перо жодного художника, — під ритми та стукіт наборних машин внизу у друкарні, засипаю тривожним, важким сном.

Хто може бути незадоволений такою кватирою? І вона здається іноді бажаною Коли чекаєш обшуку поліції, навіть у таких, можна сказати, буржуйських умовах не поспиш. Тоді доводиться цілі ночі проводити на вулиці. До 12 годин час пролетить. Ідеш собі в дешеве кіно, або театр. Кіно закінчиться, а до ранку ще далеко. Йти виспатися в сад на лаві, або на вокзал небезпечно. Там легко можна попастися товстокожому поліцаєві. Цієї приємности не треба давати поліцаям, щоб укупі з бродягою в одній і тій же особі вони спіймали ще й політичного злочинця. Краще нехай сама нас відшукає. Спочатку починаєш ходити в нічні ресторани, що відчинені до ранку, та це скоро набридне, та й швидко грошей не вистачить. І так розбитий, стомлений за ніч, вдень починаєш працювати. Добре відчуваєш на власній спині гніт панівної кляси та наявного устрою, і все це ще більше підштовхує тебе на найвідданішу і найнебезпечнішу роботу.

7-го липня. Найкращі дні в нашій «нічліжці» в ЦК були в той час, коли «ділова компанія» всю ніч просиджувала, або ж спала вкупі. Не лише, мовляв, тобі одному тут поневірятися. Тов. Е. у тому ж стані опинився, що й ти. Приїхав з К., треба провести засідання раніш, ніж сісти на півроку в тюрму. Нічого не зробиш. Треба жити теж безпритульним. До нього ще приєднується т. Л.—словак, член ЦК, засуджений, здається, на три рокі в'язниці. Він хворий і таке довге лікування в каталажці йому б напевно користи не дало. Тому і він «безпритульний». От ми втрьох і находимо собі роботу ввечері. Розмовляємо, тихо співаємо, іноді граємо, розповідаємо анекдоти і т. інш. Іноді до нас приєднується т. Г., профспілковий робітник ЦК, і робота іде на всю. Підранок лягаємо спати. Бурхливі маріння тривожать наш сон. То присняться поліцаї, то іще щось подібне. Товариш, що не спить, почувши крик другого у сні—«шпики», зразу ж піднімається, слухає і, взнавши причину вигуку, з тихою лайкою лягає знову спати.

Вранішнє сонце, кинувши своє червоне проміння в кімнату, розмальовує чудну картину. На одному столі лежить солідна постать «нашого Зінов'єва», на другому наш словацький представник, на підлозі посередині твоя тонка постать. На підлозі спати вважається за найбезпечніше. Насамперед, під впливом кошмарного сна про поліцію, або іншої пригоди в чеській метрополії, можеш швидко опинитися з столу на підлозі. Такий несподіваний польот уві сні міг би бути шкідливим для твого психічного стану. Подруге, думаєш, вже по звичці, хоч і даремно, що там тебе не так зразу знайде поліція.

Товариш, що перший прокидається, будить інших. Пора вставати. Скоро сім годин. Вбиральниця скоро прийде. Вулиця вже шумить. Люди, трамваї, повозки, автомобілі наповняють проспект. Один товариш біжить у молочарню за молоком та булками, убиральниця замітає, приносять свіжі газети. Робота починається знову.

1-го серпня. Всьому надходить кінець. І нашому дружньому життю. Пора покинути таку кватирю. Не можна ставити комуністів в прикре становище на випадок нальоту поліції. Не можна допустити, щоб буржуазна преса галасувала про те, що компартія приховує в своєму будинкові «злочинців» та «радянських агентів». І так один за одним перебираємося в тюрму. Один «добровільно» по суду іде в поліцію та заявляє, що він такий то засуджений. Зразу ж за ним закриваються важкі ворота в'язниці на кілька місяців. Там кожний зрозуміє значення мопровської роботи, що її провадив він на волі. Інший кудись так зникає. І тебе самого вичищають, таким чином.

Одного прекрасного дня ідеш за цигарками, нічого не підозріваючи, з воріт виходять два шпики державної таємної поліції, беруть тебе під руки з обох боків зі словами: «ви, пане, такий то, ми вас дуже довго шукали. Тепер ми покажемо вам, як гратися з поліцією».

З «вірними вартовими» по обидва боки, крокуєш празькими проспектами. Добре, що вони хоч зодягнені в цивільне. Інакше б на тебе витріщалася вся публіка, гадаючи, що ти злодій, або вбивця. А ти лише рядовий комсомолець. Який негарний збіг! Нічого, й ми їх колись поведемо, і не в тюрму, а на кладовище!

———

М. ТРУБЛАЇНІ

ВЕЛИКИЙ РЕЙС

Частина перша *)

ВОДАМИ ТРЬОХ ОКЕАНІВ

Нічна пригода на Індіян-Стріт. В дорозі до екватора. Вугільний аврал. Затьмарення сонця. Зупинка вночі. Акули. Проходимо повз Цейлон. „Полундра!—На гору до тентів.. Нудьга за суходолом. Пульо-Вех. Чарівна бухта. Втеча на беріг. Бетель. Поетична ніч

У корабельному журналі льодорізу «Ф. Літке» з 5 травня 1929 року записано таке... «22 год. 23 хвилини. Пройшли по обидва боки два вітрильники».

І тепер, через кілька місяців після дати того запису, коли я заплющую очі і пригадую той пам'ятний вечір на Індіян-Стріт,—так зветься морський шлях через Індійський океан від Аравії до берегів Індостану,—у моїх вухах звучить жахливий зойк, нечуваний ніколи досі, зойк невідомих людей, гучні вигуки невідомою мовою, але своєю інтонацією зрозумілі людям усіх мов. Бо в тих вигуках відчувався надзвичайний жах, жах, що його викликає небезпека для життя, загроза загинути в морі. Того дня «Літке» був у 400 милях од Адену і лише виходив з Авінської затоки. Десь праворуч од нашого шляху лежали острови Сокотра, Абд-Аль-Кюрі та Бротнес. Вони захищали нас од мусонів, що, на нашу думку, вже мусили легенько віяти в океані. Свіжий, майже супротивний, вітрець легко пінив хвилі океану і гнав їх на норд-ост. Останню вахту з 20 до 24 стояли ми. Вахтенний штурман Юрко Іванович стомлений ходив од телеграфа до телеграфа, що по обох боках капітанського мостика, сперся на пляншер і задумливо спокійно вдивлявся в темний обрій, ледве-ледве освітлений зорями. Часами він поглядав на співзір'я Південного Хреста, відшукував співзір'я Лева, Волос Вероніки, але заспокоєний своїми спостереженнями над сонцем за дня, лінувався визначити географічне положення судна. Стерновий Антін раз-у-раз швидко крутив штурвальне колесо, коли курсова риска компасу утікала від курсу праворуч чи ліворуч. Троє: Митя,Сашко та я, примостившись на палубі біля штурвала, сиділи долі і одтуливши один із спідніх лихтарів, плели сплесь **) і «потравлювали».

«Літке» легесенько похитувався з борту на борт і кренометр показував 5—6.

Збігши по трапах на спардек, обережно переступаючи через сонних моряків, що спали на палубі, я дібрався до лага. Форсфоричні відблиски на морі зникли, коли я повернув вимикача і «летючка» освітила циферблят лагу. Як тільки пробили дві склянки, одміряв милі з десятими і повернувся

*) Див. „Молодняк №№ 7, 8 і 9 за ц. р.

**) Сплесь—мотузочки для сигнальних прапорців.

до штурманської рубки, щоб записати в журналі пройдений шлях, температуру повітря, напрямок і силу вітру, хмарність неба і хвилювання моря. Повернувся до товаришів. Саме в цей момент Митя дійшов до середини свого оповідання про надзвичайний випадок з історії партизанщини; раптом почули вигук Юрка Івановича:

— На штурвал! Будьте напоготові!

Раншi. ніж стерновий встиг відповісти: — есть, — ми вже були біля пляншеру.

В кількох сотнях футів од носу «Літке» миготів вогник вітрильника. В темряві виступали його обриси і було зрозуміло, що вітром гнало човна прямо під форштевень льодорізу.

— Ліворуч стерно!

— Єсть!—і штурвальне колесо швидко почало йти ліворуч.

— Ще ліворуч!

— Єсть.

— Досить.

З вітрильника долітав жахливий зойк. В той же момент ми угледіли велику вітрильну шлюпку, що пройшла не більше, як в шости футах од нашого правого борту. Здавалось чудом, що шлюпка не потрапила під льодоріз. Юрко Іванович, неймовірно стиснувши щелепи, перегнувся через пляншер і раз за разом оддавав накази стерновому. В цей момент «Літке» йшов наперерiз шлюпці. Коли вона не вдариться з усього розмаху в корму льодоріза, що робить 12 миль на годину і люди з шлюпки не виваляться під могутні ґвинти, то все обійдеться щасливо. Руки стернового прикипіли до штурвалу, а очі вп'ялися в курсову риску.

Люди в шлюпці кричали про щось, нам не зрозуміле.

Вмить їх пронесло повз нас, крик і зойки залишились за кормою.

Але враз спереду знову мигнув вогник і відтіля почулись нові вигуки.

Знов команда:

— Ліворуч стерно!

Але тепер новий вітрильник очевидно хотів обминути нас з лівого борту.

Вахтенний не розгубився, команда—«Праворуч стерно», і ми щасливо розминулись з новою шлюпкою на відстані більше 100 футів. З цієї шлюпки теж щось кричали і в тому крику гук перемішувався із зойком.

За хвилину на мостику був капітан. Всі на судні схвилювались. Внизу йшла дискусія: відкіля шлюпка. Але вважаючи на те, що до ближчого берега було не далі як сто миль, а попутний вітер швидко гнав вітрильники в напрямку до берега і тому, що останніми днями нічого не було чути про шторм, а головне, що з шлюпок не махали вогнем—гасло про допомогу—капітан вирішив не зупиняти пароплаву.

Після того мене поставлено з правого борту слідкувати за обрієм. У вухах ще довго бренів зойк, а фосфоричні блиски моря здавались новими вогниками вітрильників.

— Юрку Івановичу, може ці шлюпки конають у морі. Чого ж вони прямо на нас ішли?

— На абордаж брати хотіли,—уже жартує заспокоєний Юрко Іванович.

— Коли б навіть так, як ви думаєте,—додає він,—то й те не велика біда. Завтра вони будуть біля берегів. А вважаючи на їх розміри та на те, що вони не подавали вогняного гасла про допомогу, можете бути спокійні.

Цей випадок дав багато тем для розмов протягом перших днів нашого подорожування океаном. Але скоро дві основні теми: спека і майбутній берег, відсунули цю тему на задній плян.

Один за одним ішли дні і кожен день ми все ближче й ближче наближались до екватора. Дні були схожі один на одного більше, ніж близнюки. Температура вперто тримала живе срібло високо над 30-градусною рискою термометра, після полудня сонце світило з півночі, голі люди ховались під тента або вистоювали чи вилежували годинами під струменем забортної води, що її безперервно викидав шляг на палубу. Кочегари, неймовірно стомлені скаженою працею і охоплені настальгією, цілими днями спали або сварились. Нудьгували пасажири, і лише старі матроси та штурмани байдуже ставились до спеки, своєчасно виходили на вахту, цілі дні чимось турбувались і лише ввечері, вільні від вахти, безперестану розмовляли, згадуючи минулі рейси і пригоди та, за звичкою, неймовірно «травили».

Спека була страшенна, у кочегарці люди ледве вистоювали вахту. У вугільних ямах вугілля було мало, його треба було перештивувать з бункерів та віндеку, і вуглярі, стомлені важкою роботою, неймовірною спекою і вугільним пилом, вимагали або пригасити один казан, або допомогти їм перевантажити вугілля з віндеку до вугільних ям. Скликали загальні збори. Всі розуміли, що вуглярі мають рацію ставити таку вимогу. Але пригасити один казан не можна тому, що це значить зменшити швидкість руху судна, поставити його під загрозу шторму, що його ось-ось можна було сподіватись в океані і прийти зі значним запізненням до Владивостоку, отже вийти з запізненням і відтіля, а цього не дозволяв важливий Врангелівський рейс.

Було влаштовано аврал. Вся палубна команда разом з машинною та пасажирами допомогли кочегарам пересипати вугілля з віндеку до носової вугільної ями. Працювали з захопленням, хоч і було душно, вугільний пил забивав носа, вуха, рота, неприємно осідав у горлі, люди вимазались як ефіопи і потім ледве одмилися.

Днів за два потому спостерігали затьмарення сонця, заготувавши перед тим задимлені скла. Це було те саме затьмарення, що його хотіли спостерігати наші вчені на Суматрі, де воно було видно цілком. Як відомо, голяндська влада не дозволила нашим ученим в'їздити до Суматри.

Метеоролог Казимір Романович довго слідкував за затьмареним сонцем, зробив кілька фото та цілу низку спостережень і був страшенно радий, що протягом всього часу затьмарення жодна хмарка не наблизилась до сонця.

— Якщо сьогодні на Суматрі, в цей момент,—звернувся він до геофізика Самійленка, що теж закінчував якісь вирахування,—хмари заховали

сонце од чортових буржуяк і вони нічого не бачили, ставлю в Москві всім святим по свічці.

— А мені що поставиш?—відповів Самійленко.

Наші наукові робітники працювали чимало. Казимір Романович та Самійленко день і ніч що дві-три години вимірювали вітер, температуру повітря, води і ще чогось там, електропроводність повітря, вплив температури на поверхню людського тіла, робили аналізу води і брали в пляшки зразки води з певної широти та довготи.

Якось я попросив Самійленка зробити спостереження, де важче працювати підчас спеки—у кочегарці чи на камбузі *). Мені вже давно здавалось, що наші коки терплять од спеки далеко більше, ніж духи **). І справді, Самійленко виміряв температуру у кочегарці та в камбузі та ступінь нагріву людського тіла там і там і ці вимірювання виявили, що в камбузі багато важче працювати, ніж у кочегарці, коли не вважати на значно й значно більше напруження м'язів у кочегарці. Спека ж у камбузі більша, людське тіло нагрівається швидше і повітря не краще, ніж у кочегарці. В той же час коки працюють 8 годин, фактично навіть більше на день, а кочегари лише 6—по три години з перервою на 9 годин.

Біолог Багоров безперервно морочився зі своїм плянктоном ***) виловлюючи забортну воду і пропустивши її через центрофугу, брався за мікроскоп. Якось поночі на його прохання було зупинено пароплава і тут, серед Індійського океану, «Літке» робив маневри, як на учобі, таскаючи сачки Багорова то назад то наперед, з різною швидкістю. Було так хороше стояти серед ночі, не чути стукоту машин, не бачити запіненої води за кормою з мільйонами водокрутів, що завжди залишаються на шляху за «Літке». Навколо панувала тиша. Лише зорі освітлювали океан і невисокі хвилі поволі котилися вдалечінь, зникаючи у темряві. Люди з цікавістю слідкували, як Багоров витягав сачки і визбирував надзвичайно багатий улов. Спіймали силу цікавих мікро-організмів, але особливо нас зацікавила одна надзвичайно ориґінальна, завбільшки з мизинець, але цілком прозора риба.

Якось бачили акул. Їх декілька показалось з лівого борту і якийсь час вони пливли поруч судна. Вночі якесь морське страховище протягом десяти хвилин йшло разом із судном і від швидкого бігу майже до половини виплигувало з води. Сперечались: одні казали—акула, інші—дельфін. Але поки зібрались викликати експертів, всіх старих моряків, страховище зникло. Прийшов боцман і довго лаявся, що ми його одурили.

Проходили повз Цейлон. Вахтенні другої зміни запевняли, що бачать береги, а деякі матроси—навіть будівлі. Я довго дивився в бінокль, але не бачив нічого, крім хмарної смужки над бірюзовим обрієм та диму пароплаву, захованого за обрієм: його очевидно наздоганяв «Літке». Після цього довелось лише заявити, що в бінокль мені пощастило побачити цейлонських слонів, якими перевозять цибики цейлонського чаю.

*) Камбуз—корабельна кухня.

**) Духи—так звуть матроси кочегарів.

***) Плянктон—мікроорганізми, що живуть у воді.

Спека спадала, але ночами почались морози. Звечора небо облягали хмари, вітер посилювався до 3—4 балів, а раз навіть до восьми. Такої ночі блискавки раз-у-раз освітлювали океан і видно було, як окремі з них вертикальною пружинною лінією падали десь за обрієм. Такими ночами, коли рвучкий вітер починав рвати тенти, натягнуті над палубою ще за дня, а судно здригувалось від його поривів, у матроському кубрику чути було:

— Полундра! Наверх до тентів!

Люди в трусах вибігали нагору, закривали люки і однайтовували тенти, згортали їх і принайтовували скатки, щоб їх не позривало. Мені пригадується одна така ніч. Звечора легко похитувало. Небо захмарювалось і блискавки раз-у-раз освітлювали схвильований океан. Я прокинувся десь близько 12 години ночі, а о 12 сипнув теплий дощ. Більшість людей, що спали на палубі та мостику, почали втікати на спардек. Я пересунувся під стелю, що між рулевою рубкою та пляншером. Нас було троє чи четверо. Дощ крапав на ноги, але ми міцно поснули не зважаючи на те. Я враз прокинувся. Хтось зривав з мене ковдру. Рвучкий вітер заставив нас останніх утікати з мостика. Склянки пробили дві години. Судно дрижало від поривів вітру.

Всю палубну команду було викликано на аврал. Треба було швидше здіймати тента, бо кожну хвилину вітер міг їх позривати і викинути в море. Без кепки, майже роздягнений, я був на спардеку. Біля шлюп-балок хтось лаючись однайтовував та обрізував кінці, а ревізор—в одних трусах і водолаз скатували тенти. Довелось лізти наверх до комина, щоб там однайтовувати пов'язані якимись неймовірними вузлами кінці. Наверху нас було двоє: Сеня та я. В темряві абсолютно нічого не було видно і ми кожну хвилину ризикували, що коли нас не знесе вітром—провалимось до кочегарки, або покалічимось, зачепившись за якийсь цвях чи крюк. Та все обійшлось гаразд. Правда, з лівого борту кінці позамотувались у тента і нам довелось помучитись, принайтовуючи скатки. З правого борту справа посувалась швидше і Сеня навіть мав час, лаючись, проклинати морське життя, якому він оддав уже 23 роки.

За кілька годин вітер стих. І так було завжди—вночі шторм, аврал, а другого дня, коли сонце пекло неймовірно, матроси пригадували, як відпочивали вночі голі під дощем та вітром.

Нудьга за суходолом збільшувалась і тепер розмови були лише про берег. Коли якось у кают-компанії я зауважив, що не мав би нічого проти того, щоб тижнів зо два не бачити берега, радіст і мій приятель Сашко накинулись на мене майже з кулаками, заявляючи, що одлупцюють за такі бажання.

***

Була середина травня. Щодня сонце утікало од екватора все далі на північ. Тут під тропиками не можна сказати, що північ або південь—це та частина світу, що з неба над нею ніколи не світить сонце. На цілого півроку воно перебирається то на північ, то на південь од лінії, що оперізує земну

кулю в її найширшому місці і проходить через Африку, Америку, низку островів, вкритих буйною рослинністю, дарунком чарівного підсоння й розсипаних по трьох океанах.

Саме тепер в Індійському океані свіжі мусонні вітри ледве-ледве прохолоджують запалених моряків усіх націй, розгублених на численних пароплавах великої плавби, розкиданих на великому шляху з Европи до Індії та Хіни.

Гарячі дні змінювались такими самими душними ночами, що нагрівались тридцятиградусною океанською водою і переносили людей у мріях до далеких і близьких островів та материків, де можна заховатись од палючого екваторіяльного сонця під затишок широколистих пальм чи густих кущів і задоволити жагу льдовим пивом або смачним кафе - глясе через соломинку.

На чотирнадцятий день океанської подорожі вахтений штурман довго вдивлявся через бінокль у обрій, щось вишукуючи в напрямку нашого курсу. На столі у штурманській рубці лежала чергова мапа і на ній той курс, позначений червоним олівцем, впирався в маленький островок, розташований у кількох милях од Суматри. В англійській лоції цей островок можна знайти під написом «Пульо-Вех» — Острів Вех.

За дві години одинадцятимильного ходу ми йшли повз гористий берег, вкритий розкішною рослинністю. Суцільна буйно-зелена поверхня вкривала ці горби, такі одмінні од чорних пустельних горбів Пріму та Адену. Дев'яносто пар очей не одривались од цього чарівного краєвиду й пили фарби пальмового суходолу. Зелена база серед водяної пустелі милувала всіх так, що навіть найсварливіші забули своє постійне заняття і притихли.

Проминули кілька горбів і завернули за невеличкий виступ суходолу, щоб увійти до бухти.

Берег зовсім близько. За півтори хвилини шлюпкою ми доїхали б аж у пальмовий гай, такий зелено-життєрадісний, заллятий сонячним промінням.

Хтось уже бачить серед пальм отару мавп і йому вторить голосний сміх та запитання — чи не глянув він у люстро.

Ліворуч залишається пловучий док, ген оддалік під тим берегом сонний гідроплян на поплавках, ближче маленьке військове судно. За допомогою напівголих малайців швартуємось до бочки.

Порт-Сабанг, 103 білих і кілька тисяч малайців складають його населення. Місто визирає з пальмового лісу. Відціля здається, що це зовсім не місто, а звичайнісінький лісовий хутір, принаймні з сотнею дерев на кожну будівлю.

За півгодини «Літке» пришвартовується до пристані вугільних складів, двадцять сім складів протягнулись вздовж берега. Справедливість вимагає звати їх не складами, а просто повітками, що під ними зсипано вугілля. Вантажники малайці та китайці з великими кошиками на спині товпляться

до пароплаву. В цих кошиках носять вугілля. Техніка невисока для такої великої вугільної станції, як Сабанг.

Біля «Літке» три вартові малайці-поліцаї у брилях з широкими крисами та кривими коротенькими шаблями. Старший над ними—голяндець з однією нашивкою. Вони вартують, щоб ніхто з нас не втік на берег. Такий дозвіл дістали лише капітан, старший помічник та старший механік. Другого дня його дали ще двом закупникам.

Ми добре вивчили цих поліцаїв. Вони змінюються тричі на день. Ми певні, що в той час, коли він ламаною німецькою або англійською мовою намагається втокмачити комусь з наших «лінгвістів» потребу приєднання Бельгії до Голяндії, ми спробуємо утекти до міста.

Гірші—двоє других. Один типовий червонопикий голяндець не знає ні німецької, ні англійської, в жодні розмови з нами не встрявав, лише сердито гукає, коли хтось з наших сплигує з палуби на пристань і робить кілька кроків уперед. Другий зразу попав під підозріння чи не з білоеміґрантів він, і коли б він справді розумів руську мову, то міг би наслухатись чимало «компліментів», призначених спеціяльно для нього.

Двоє наших кочегарів сиділи на березі під вугільною повіткою і контролювали малайців-вантажників. Раз-у-раз хтось вибігав їм на зміну або носив олівець, папір чи шклянку води, на мигах доводячи поліцаєві, що це конче потрібно.

Ці коротенькі екскурсії в кілька кроків по березі спонукали багатьох на невдалу втечу.

Вечером першого ж дня, коли зовсім смеркло, кочегар Спірка змився на берег.

А на ранок уже півекіпажу ладналось приспати увагу поліцаїв. Один за одним виходили на берег і простували до вугільних повіток, а звідціля хто спокійно, а хто похапцем повертали у найближчий завулок. Але коротке сюрчання свистка, і малаєць, тримаючись рукою за держак коротенької шаблі, кидався за утікачем, раз-у-раз повертаючи його назад.

Для того, щоб прорватися крізь поліцайську загороду, одягались на всі фасони. Хто виряжався у білий парадний костюм, фетровий капелюх та шовкову краватку, а хто витягав подерту і найбруднішу робу та замазувався вугільним пилом, щоб зійти за малайця-вантажника.

Але чимало на палубі було реготу, коли на пристань зійшло дві зовсім незнайомі загадкові постаті, що на них одразу звернули увагу всі поліцаї.

— Хлопці, що то за мішанина черкаської молодиці з радянським лабазником?

Це запитання стосувалось однієї з цих загадкових постатів. Білий тропічний шлем, русява борода, косоворотка, в руках біленька кишенькова хустинка і на ногах лякові капці—такий вигляд мала ця людина, коли її зміряли з голови до ніг. Вона поволі, під пильними поглядами поліцаїв, шпаціррувала вздовж пристані, все далі й далі відступаючи од «Літке».

— А цей шкалик?

Ледве стримався механік Пилип Іванович, щоб не гукнути, коли друга постать з'явилась біля вугільної кучі. «Шкалик» був людина низенького росту, в білих туфлях, сіреньких штанцях, непомірно довгому й непомірно товстому для тропіків синьому піджаці й такому ж великому чорноморському кашкеті, що сповзав своєму власникові на очі, прикрашеному форменним радторгфльотівським гербом.

«Черкаська молодиця»—був кіно-оператор Радзіховський, а «шкалик»—співробітник «Комсомольської Правди»—Корольков.

Коли перший дуже стурбував поліцаїв, то побачивши другого, молодий голяндець так голосно зареготав, що того реготу не почув лише сам Корольков, бо вся увага його була сконцентрована на тому, щоб своєчасно «змитися» за ріг вугільної повітки. В той момент, коли поліцаї кинулись затримувати Радзіховського, Королькова не стало. Лише годин через три чи чотири його, всього спітнілого, стомленого, але ж надзвичайно задоволеного, доставили на «Літке» під конвоєм поліцая.

Він небагато розповідав про свою «одисею». За рогом вугільної повітки метнувся у другий бік, натрапив на автомобіль з малайцем-шофером. Сів, і на мигах, та за допомогою кількох німецьких слів, наказав їхати. Проїхався по острову, бачив красиві пальмові гаї, чудесне гірське озеро. В одному місці випив шклянку поганючого пива, за що мусив оддати доляра.

Потім, коли шофер повернув до міста, на першому ж кварталі його затримав поліцай. Після довгої, знов таки незрозумілої розмови, йому дозволили купити кілька листівок з краєвидами Сабангу і в «етапному» порядку, передаючи з рук до рук, доставили на судно.

Ще одному кочегарові з кошиком, позиченим у малайця, на спині пощастило пробратися до міста. Решту завернули, в тому числі і мене, коли я вже був за рогом повітки.

У Сабангу вперше ми поласували кокосовими горіхами, завбільшки як кавуни, з твердими як камінь кісточками. Розмір такої кісточки, як помірна тиква. У тій кісточці шклянка молока і грамів зо сто смачної внутрішньої лушпини. Ми взяли цих горіхів на дорогу сотні дві чи три. До них—свіжих ананасів та зеленкуватих бананів, щоб вони достигли в дорозі на пароплаві.

Малайці почастували нас бетельом і заплювавши кров'яними плювками усі плювачки, ми були раді залишити Сабанг. Ця радість після Стамбула була постійною для нас у кожному порту.

Повнісінько набитий вугіллям льодоріз ждав лише на телеграми з Лондону та Москви.

Телеграми було одержано і ми рушили.

Над островом і бухтою запанувала гарна місячна ніч. Таємниче визирали горби у світлі місячного сяйва, вони наче ховали щось потрібне, але невідоме нам. Стьожкою старовинного срібла ховалось місячне сяйво у морі, а за повортом з бухти хвилі радісно заплюскали в борти «Літке», наче зустрілись із старим другом.

VII.

Чорні вітрила. Розбійницький замах на великому шляху. Тайфун біля Філіпін. Штормує. Оскаженіле море. В бункері. Без обіду. Гори Формози. Іван Федорович. Ікемі-Сан та його місто. Тут золота не приймають. Знімайте черевики. Япончата. Запорожці у Японії. Без хліба. Меценат-ресторатор. Вчимось стріляти з сагайдака. Запізнення на пароплав. Спека спадає. Цусіма. Скоро дома.

Ми ввійшли в Малакську протоку. Ліворуч бовваніли береги Суматри. Вдалені, в тумані зникали гори, в бінокль можна було бачити багату рослинність, що серед неї подекуди здіймався димок. Пригадувалось з географії, що ми йдемо повз багатющі плянтації кавчука, що нині в світовій політиці має таке ж значення, як вугіль та залізо. Йшли поволі—8—10 миль на годину, бо вугілля, взяте у Сабангу, було погане і давало величезну кількість перегарків. Траплялось чимало невеликих островів. Якось на обрії помітили човни під чорними вітрилами і пригадали минулі часи, коли води Малакського архіпелагу були вславлені піратами. Але минув день і ми зустріли цілу фльотилію рибальських човнів під червоними вітрилами. Мабуть малайці люблять кольорові вітрила. Повз нас хвилі проносять уламки пальм, листя та кокосові горіхи. Вночі проходили Малаку, її вогні залишились далеко ліворуч. Вітер з норд-осту посилювався, на сході росла чорна хмара, треба було поспішати здіймати тенти, бо за півгодини ми потрапили в невеличкий шторм, а цілу ніч нас мочив дощ. Дощ був справді тропічний. Уночі протягом чотирьох годин, не вважаючи на дощ, ми стоїмо на мостику в одних трусах, і лише наприкінці вахти згадуємо про гумові плащі. Екватор швидко наближається. Сьогодні наше географічне положення 10° східньої довжини і 2° 24′ північної широти.

Проходимо Сінґапур. Ось він—розбійницький замок на великому морському шляху з Европи на Далекий Схід. Тут англійська військова база, що на її побудову парлямент асиґнував 10 мільйонів фунтів стерлінгів. Десятки островів, укритих буйною рослинністю — пальми і трави. Багато маяків. Сила-силенна білих цистерн, розкиданих по різних островах, і величезні будівлі в глибині бухти приблизно в милях трьох-чотирьох од нас. Безліч пароплавів. Аеропляни. Це все залишилось днів п'ять тому, коли пройшли Малакську протоку.

Курс зюд-ост різко змінено на норд-ост, не дійшовши сімдесят миль до екватора.

Було ще три дні плавби до Формози. Люди, змучені спекою, тяжкою працею, поганими харчами—в наслідок попсованих продуктів—нудились за берегом і вираховували години прибуття до Келунгу.

Саме наприкінці того дня радіст вибіг зі своєї рубки і з клаптиком паперу в руці поспішив на капітанський мостик.

— Костянтин Олександрович, є радіоповідомлення про тайфун.

Капітан мовчки прочитав радіограму.

В напрямку до Філіпінських островів до Ганконгу нісся тайфун із швидкістю 60 миль на годину. Коли напрямок його не зміниться, все обійдеться гаразд, бо він не захопить нас.

Протягом ночі вахтенні хвилювались, слідкуючи за вітром, небом та барометром.

Прийшов спокійний, гарячий тропічний ранок, і стомлені спекою люди не догадувались, що це останній гарячий день за рейс.

Вечір 26 травня був хмарний. Вітер з 2 балів переходив на 4—5... Хвилі побільшали й почало похитувати. Треба було здіймати тента.

Сипнув дощик і люди потягли матраци до кают та кубриків. Частина влаштувались у червоному куточку.

На палубі рвав вітер, ішов дощ, подекуди вода пробивалась з палуби крізь щілини й обмочувала столи, софи і зливалась у калабані на підлогу. Вперше за довгі дні подорожування, загорнувшись у ковдру, спали ми з насолодою, і здавалось, що хвилі лише загойдували.

Опівночі мене розбудили. Водолаз Чумак шукав мене серед сонних тіл, що завалили собою й своїми матрацами червоний куток. Вахтенний штурман, Юрко Іванович, викликав мене на вахту.

Міцно тримаючись за стойки та бар'єри, ми перебігли до східньої рулевої рубки, де, захопивши непромокального плаща, я подався на капітанський мостик. Чорною масою зігнувся стерновий над штурвалом, безупинно одкидаючи то в один, то в другий бік держаки колеса. Спереду, через пляншер ледве-ледве побризкувало водяним пилом і скроплювало мостик.

Заточуючись, я підійшов до маленького піддашку над лівобортним машинним телеграфом. Там заховався од водяного пилу Юрко Іванович. Він зустрів мене надзвичайно весело.

— А, братішечка... а... сачкувать хочеш? Може вколисує? Коли морякувать, так морякувать!..

Підчас шторму—Юрко Іванович найвеселіша людина на судні. Він безперервно щось наспівує, коли немає жодної серйозної погрози, на палубі він дає матросам найжвавіші розпорядження і сам завжди у найнебезпечніших місцях, а в кают-компанії в ці дні він помітний своїм величезним апетитом, з'їдаючи по три порції за хорих пасажирів чи молодих моряків.

Навколо судна щось клекотіло у темній безодні. Щохвилини дужчав вітер і коли боцман із старшим матросом пішли забирати дві бухти канату з півбаку, ніс льодорізу почав забирати воду. Саме тепер, коли ми допалювали запаси вугілля і судно спорожнило ніс, «Літке» стирчав над водою, але хвилі, що йшли назустріч, перекочувались через півбак, з силою падали на верхню палубу і своїми бризками заливали капітанський мостик, що на височині 45 футів.

— Полундра!

Вигук Юрка Івановича розрізав шум оскаженілого моря і свист вітру, коли велетенська хвиля йшла на судно. Боцман і матрос кидались до фокщогли і міцно її обіймали. Ніс глибоко заринав у воду і хвиля котилась через півбак по-коліна, а то й по-пояс заливаючи матросів.

— Чорти його понесли туди!—лаяв Юрко Іванович боцмана.

— Бо-оцма-ан, до-сить, забирайся відтіля.

Але боцманові треба було ще щось принайтувати і він, одіславши матроса, залишився на півбаку, ризикуючи щохвилини опинитись у морі.

Вахтенний штурман полетів на півбак. До мене на мостик долітали окремі слова голосної лайки Юрка Івановича, що гнав боцмана з півбаку і не менш енергійна відповідь боцмана, який ламаною руською мовою поясняв щось про якісь троси.

Саме в цей момент дві величезних хвилі одна за одною набігли з моря на ніс, маса води прокотилась через півбак і мій зір згубив постаті сварливих моряків. Мене обдало, принаймні, бочкою солоної води, і поки я обтирав очі й одпльовувався, півбак уже вдруге був під водою. Для мене досі незрозуміло, як тоді не змило і боцмана і Юрка Івановича, коли вони були майже по-шию під водою.

Але в наступний момент обидва перестали сваритись, боцман забув про свій торс і як вітер, що кипятив море, понеслись на спардек.

Вітер доходив 11 балів. Уже пообламувало і позривало рейки для тентів, проламало закритий водозбіг на верхній палубі, одірвало шматок пляншера на розі спардеку і змило канатний ящик. На капітанському мостику заливало безперервними величезними бризками, і стерновому було запропоновано перейти у спідню стернову рубку. Він одмовився.

Од сильного хитання та вітру хилиталось серце дзвону і він безперервно подзвонював. Біля лагу обірвалась електрична лямпа-летючка і ми не знали з якою швидкістю ми посуваємося. Тиснення пари було надзвичайно низьке, а кількість оборотів ґвинта—мінімальна. Юрко Іванович гадав, що ми йдемо 4 милі на годину. Чумак розраховував на 5. Після того, як я розшукав нашого електрика, старого Сердюка, і він полагодив летючки, розрахували, що з другої до третьої години «Літке» зробив лише 3 милі.

Новий ранок був неприємний: сірий, мокрий, солоний і хворий. Навколо клекотіло і булькотіло море і трьохсажневі хвилі, запінившись од пасії, заливали і бак і корму, запльовували спардек і мостики.

У кочегарці не вистачало людей. Треба було перештивати вугілля з бункерів до вугільної ями. Там працювали лише кочегарський старшина та один кочегар. Решту не можна було одірвати від топок. Звернулись до пасажирів. Але всі вони, що ніколи не одмовлялися од жодної роботи, тепер лежали хворі.

У вузькому бункері було душно й темно. Вугільний пил забивав ніс, рот, горло й легені. Як не дивно, а хитання тут відчувалось значно сильніше, ніж на палубі, і шматки вугілля безперервно били мене по ногах. Треба було лопатою насипати вугілля до кошика і потім той кошик випорожнювати через спеціяльний проріз у палубі до вугільної ями, відкіля кочегари підвозять його тачками до топок.

Здавалось, що тут не витримати й п'яти хвилин. Я працював сам, один. Кочегарський старшина штивав з бункеру по другому борту. Треба було твердо стояти на ногах, щоб у той момент, коли там десь зверху хвиля заливала ніс, не полетіти під стінку. Лопату трудно було всунути в вугілля,

великі брили заважали набирати повну лопату дрібного вугілля, а кошик здавався бездонним.

Один за одним кошики з вугіллям з гуркотом висипались до ями. Я налічив їх щось чотирнадцять чи що, і згубив рахунок.

Було душно. Я скинув усе, що можна було, але піт ллється однаково. Минуло двадцять хвилин, півгодини, година, уже близько двох годин. Ще якась година й кілька хвилин і вахта закінчена.

Але щось важке давить у грудях, голова запаморочена, у вухах шум. У роті з'являється якась солодка слина і я відчуваю, що як за хвилину не вискочу на палубу, то «травну». Кидаю лопату і поспішаю через порожній верхній трюм у темний закамарок до дверей спіднього носового кубрика, а відтіля вже думаю вискочити на палубу. Але двері зачинено на ключ. Стукаю. Та хто ж почує тут мій стук?

Повертаю назад. Чую — підкочується до горла. Чи витримаю? Щоб добратись до палуби, треба мінімум п'ять хвилин. Трюм, бункер, незручна довга драбина до кочегарки—уся кочегарка, машинна—далі по трапах наверх. А мене вже прориває. Я гикаю. Ще раз. Тихенько спускаюся долі—на купу вугільного сміття і розпластовуюсь на ньому. Лежу хвилину, другу... Стає легше і я сам до себе посміхаюсь.

За чверть години був на палубі. На кормі біля дверей до машини сидів блідий другий механік.

— Ну, я «травнув».

— Хіба... Перший раз за шторм?

— Еге ж. Кочегарка підвела. На палубі не бере. Там узяло.

— Ну так будемо компаньйонами. Я оце тількищо теж за борт зазирнув.

В каюті лежали хлопці.

— Як, хлопці,—«травите»?

— Здається уже печінками...

Я більше не «травив». Свіже палубне повітря було за найкращі ліки.

Минула ще доба. Вітер притих до дев'яти балів, але шторм не вщухав. Проте, троє чи четверо нас розташувались на ніч на палубі. Один спав на гамаку, другий розлігся під захистом шлюпки, а я вмостився біля радіорубки. Ми закутались у мокрі од солоних бризків ковдри і спали так міцно, що коли б не вахтенні чергових вахт, то попросипали б свої вахти.

— І як це вас чортів не позмивало?—лаявся молодший штурман.

Ішла третя доба. Вітер притих до п'яти-шости балів і лише море клекотіло балів на вісім. Вдалечині показались гори Формози. Змінили курс на ост і кільова качка змінилась на бокову.

Назустріч нам попадались рибацькі шхуни. Ще кілька годин нашої повільної ходи і будемо у Порт-Келунзі.

А вугілля на льодорізі залишилось уже менше ніж на добу.

***

«Літке» стояв перед входом до бухти. На щоглі було знято карантинний та лоцманський прапори. Першого викликали лікаря, другого—лоцмана. Ми

чекали на лоцмана, що мусів, згідно з морськими звичаями, провести нас до бухти. Але лоцман не з'являвся. Капітан дав наказа і льодоріз поволі, самостійно почав просуватися за кам'яний мол у бухту. Ліворуч і праворуч здіймалися гори, вкриті зеленою рослиністю, а долі на березі бухти розташувалось місто. Біля причалів та на рейді стояло декілька пароплавів під японськими прапорами, маленький білий пароплавчик під данським прапором, а з глибини бухти визирав велетенський японський понаддредноут. Велика кількість кунгасів та невеличких човників заповнювали бухту.

Ми проходили серед цих суден, наблизились до пристані і матроси готувались спускати котву біля бочки, що в кількох сотнях метрів од берега. Саме на цей час, нам назустріч затріщав моторний катер зількома людьми на ньому, що махали руками і щось гукали нам.

Виявлялось, що ті люди вимагали, щоб наше судно повертало назад і виходило з бухти. Тривога пробігла серед людей. Невже японці нас не тільки на беріг не пустять, але й не дозволять навіть зайти до бухти? Таких випадків з радянськими пароплавами в Японії не буває. Але ж ми не в самій Японії, а на Формозі, що є японською колонією. До того ж порт Келунг не звичайна торговельна гавань, а й морська фортеця.

Ми вийшли назад у море і в цей час до нас наблизився катер. З нього до нас на борт вилізло троє японців і за хвилину пояснили нашим штурманами в чім справа. Виявилось, що без лоцмана ми не мали права заходити до бухти, бо незнання морського дна у вході в бухту загрожувало суднові небезпекою. Отож, для нас і приїхав лоцман, що мусів провести нас до гавані. Власне справа розшифровувалась просто—за те, що лоцмани супроводять судно, треба платити певну суму грошей.

Після лікаря, що нашвидку оглядав команду, ми перейшли в розпорядження поліції. Нас перерахували, урядовці портового управління проглянули наші документи і ми дістали радісну звістку, що нас пустять на берег. Про це нам сказав маленький японець, урядовець поліції, що єдиний на весь порт Келунг знав руську мову. Він одрекомендував себе Іваном Федоровичем, запропонував свої послуги і обіцяв за півгодини всім нам видати перепустки. Справді, за півгодини ми були на березі в одній з кімнат великого будинку поліційного управління. Іван Федорович диктував якомусь писарчукові наші призвіща, що той писав на перепустках, а потім зібрав усіх нас до гурту і сказав коротеньку промову. Зміст промови був приблизно такий:

— Панове, ми знаємо, що ви понад 40 день були в морі, вас не пускали на жодному березі, протягом кількох тижнів ви не бачили землі, і ми знаємо, що ви надто скучили за суходолом. Ми зробили все, щоб дати можливість вам скористуватись з короткотермінового перебування у нашому порті. Зараз ви розійдетесь по місту і ми сподіваємось, що ви поводитиметесь пристойно і саме головне, на що мушу звернути вашу увагу—не провадитимете жодної аґітації та пропаґанди. Ви знаєте, що державний устрій Японії значно різниться від державного устрою радянської Росії, і

про це ви, будь ласка, не забувайте. Крім того, попереджаю — ви можете вільно ходити по всьому місту, лише не переїжджайте по той бік бухти.

Потім ми довідались, що по той бік бухти знаходиться фортеця і, звичайно, жоден з нас не мав ніякої охоти їхати туди. З тих же причин поліція забрала всі наші фото-апарати і їх опечатала.

Всі хлопці, вільні од вахт, рушили до міста, а Іван Федорович тимчасом повернувся на судно, звів близьке знайомство з нашою кают-компанією, привіз нам якихось японських книжок, а сам просив у нас руських. Пізніше, в червоному куточку він побачив статут та програму ВКП(б) і почав настирливо просити, щоб йому подарували цю книжку. Зрештою хлопці погодились, і надписавши на книжці, що вона подарована Івану Федоровичу на його власне прохання, оддали йому статут та програму.

Келунг—невелике місто, з чистенькими, добре забрукованими вулицями, з величезною кількістю крамниць, з рікшами, що стоять поруч автомобілів, з японцями—крамарями і китайцями робітниками. Ми йшли вулицями і дивувались, що кожна вулиця була наче одна величезна крамниця, що простяглася від рогу до рогу. Покупців у крамницях було мало, крамарів не було видно,—вони, заховавшись вглибині, взатінку, робили якісь свої хатні справи, і наче з неохотою виходили назустріч покупцям. Перше, чим ми зацікавились у цих крамницях, це були сотні різних дерев'яних боженят, богів радости і богів суму, перших гладких, лисих, широколицих, других—худих, з страшними рогами, з татуїрованими обличчями. В одній крамниці зустріли чималу партію спиночухалок «хяоци», як вони звуться по-японському. Таку спиночухалку до цього часу мені довелось бачити лише в Олександрівськім палаці в Дитячому селі, в кабінеті у Миколи II,—то був йому подарунок од японців. Ми захопились спиночухалками, боженятами, сірниками з оригінальною реклямою, паличками для їжі та десятикопійчаними китайськими гостроверхими брилями з широкими крисами.

В першу чергу було одвідано ресторани та кафе. Зголоднілі підчас рейсу, коли всі наші продукти попсувалися у спеці, бувши останні дні підчас штормy без обіду, ми накинулись на різні страви, що за ними заскучали, та взялись до холодних напоїв кафе-глясе, морозива, кавунів, бананів та різної садовини. Лише одного нам не дали в японських ресторанах—хліба. Тут хліба майже не знають, лише в двох чи трьох ресторанах знайшовся хліб. Біфштекс коштував 45 сен, а два маленьких шматочки хліба до нього—50 сен. Та ми швидко призвичаїлись їсти без хліба, якого мали досить на пароплаві.

Того ж дня пішли до японського театру. Взявши квитки, рушили до фойє, але виявилось, що перед тим, як увійти до театру, треба... роззуватися. Довелось роззуватись. До японського театру можна зайти в брилі, в пальті, але не в черевиках. Черевики ви мусите скинути і замінити спеціяльними капчиками і лише тоді вас пропускають до залі. Антрактів тут немає і тому до залі впускають безперервно. Чи ви прийшли на початку вистави, чи всередині, чи при самому кінці,—берете квиток, скидаєте черевики і входите до театру. Прислужниця показує вам ваше місце і ви, зди-

вовано оглянувши залю, не побачивши ані крісел, ані лав, спускаєтесь долі і, як зручніше, розташовуєтесь на циновці. Ви можете сидіти, підібгавши під себе ноги, можете їх витягнути і нарешті можете зовсім лягти і лежати. За хвилину до нас безшумною ходою, підходить інша служниця, подає вам на підносі чайник з чаєм та чашки, пропонує сірники та цигарки. Ви п'єте чай, палите цигарку і в той же час можете розглядати, що робиться на кону. А там, щось на зразок музік-холя, один естрадний номер змінюється іншим, музика змінює акробата, після танців ідуть невеликі сцени, а далі виступає якийсь штукар.

Ви оглядаєтесь навколо, бачите японців, що поприходили до театру цілими родинами, чоловіків з жінками і дітьми, матерів з немовлятами, за кілька місць далі сидять військові і матроси, ліниво поглядаючи на кон, задумливо простягся на своїй циновці молодий японець, раз-у-раз сильно затягаючись своєю цигаркою і пускаючи цілий стовп диму. Тут же між циновками пробігають діти, що одночасно і дивляться виставу і граються між собою. Але характерно, що ніякого галасу ви не спостерігаєте. В театрі надзвичайна тиша. Килими і циновки приглушують звуки кроків і мені пригадався китайський театр, що його довелось бачить кілька років тому у Владивостоці. Там теж п'ють чай, курять, голосно розмовляють між собою. Жодного порівняння з японським. Коли в японському тиша, якась затишність і там можна відпочивати, то в китайському навпаки—неможливий гармір, що не дає змоги розібрати жодного слова, страшенна духота і надзвичайний бруд.

Другого дня команда «Літке» одержала зарплату. Моряки дістали свій заробіток золотими англійськими фунтами стерлінгів. Стерлінги треба було обміняти на єни. Яке ж було наше здивовання, коли у банку прийняти наше золото відмовились. Одночасно з цим паперові фунти стерлінґів моментально обмінювали на японську валюту.

— Чому у вас не приймають золота?—питали ми Івана Федоровича.

— Очевидно багато його є,—сміючись відповідав він... і пішов до банку, щоб поговорити у нашій справі.

Зрештою, банк погодився зробити виняток і золото було обмінено на паперові єни, що мусили залишитись у Келунгських крамарів та ресторагорів.

Незабаром у нас знайшовся приятель. Ми обідали в одному з ресторанів, коли його господар, підійшовши до нашого столика, почав з нами розмовляти. Балакав з ним Сашко, що знав слів із 40 англійських. Як би там не було, але мовного запасу англійських слів у Сашка вистачило для того, щоб ресторатор за годину вже запросив нас до себе в кімнату, запропонував циновки, почав учить грати в «го» *), понаносив якихось книжок і щось довго про них розказував. Сашко уважно слухав, хитав підтверджуючи головою і потім, повертаючись до мене з серйозним виглядом, наче б то перекладаючи мені те, що говорив японець казав:

*) Японська гра пішаками на шахівниці.

— Отут я якраз нічого не можу зрозуміти, але ось зараз мушу зрозуміти.

Як би там не було, японець був надзвичайно задоволений зі своїх гостей, показав нам свій садок з невеличким басейном, де плавала різна рибка. Потім пішли разом до книгарні, там вибрали кілька японських журналів та взяли по великій книжці, що на палітурці було витиснуто репінських запорожців, а під ними підпис руською мовою:

«Три русских писателя—Гоголь, Чехов и Голький».

Це був переклад японською мовою кількох творів Гоголя, Чехова та Горького, що його японці зробили «Голькимь». Там же було вміщено Тараса Бульбу.

Взявши книжок та листівок з краєвидами Формози і дикунами племен Савадж, що їх понад 600 родин живе в диких горах Формози і до цього часу ще не скорились японцям, ми рушили на пароплав. Цього дня «Літке» залишав порт Келунг. Ми затримались у книгарні і запізнились на пароплав. Уже 40 хвилин, як він мусив знятись з котви й рушити в море, і вже цілу годину капітан нервував, що п'ятьох пасажирів немає з берега. Але от підійшов наш човен, ми вже на палубі, піднято котву і льодоріз вийшов з бухти. А нас п'ять, вислухавши нотацію старпома, йдемо до капітана просити пробачення.

Проте, тепер настрій попсувати комусь із нас уже важко. Ще кілька день і ми будемо вдома.

31 травня ми йдемо Східньо-Китайським морем, спека змінюється прохолодою і ми фактично спочиваємо після гарячих тропічних вод, останнього шторму і безперервної гонитви по вулицях Келунга. Правда, обмаль харчів, і доводиться їсти останні консерви, щоб їх запить останнім вином, яке ще сьогодні нам дозволив випити лікар. Адже ми вже залишили тропіки і порцію вина одмінено.

Нетерпляче ждемо, коли наш радіст зв'яжеться з Владівостоком, щоб передати наші радіограми, повідомити про швидке прибуття туди льодорізу. Нарешті 2 червня дістали радіограми з рідо-станції льодоколу «Добрині Нікітіча», що стоїть у Владивостоці. Проходимо Цусіму, старі моряки згадують про те, як тут японці знищили царську фльоту.

Ранок 4 червня, невеличкий туман, що швидко зникає під проміннями сонця ми проходимо якісь острови і наближуємось до острова «Скрепльова», що перед входом до бухти «Золотий Ріг». Ще кілька хвилин і ми побачимо Владивосток. Маяк Скрепльова перший вітає нас сигнальними прапорами, що означають: «вітаємо з щасливим закінченням рейсу».

Ще півгодини і в «Золотому Розі» нас вітають гудками і прапорами пароплави, що стоять там, а до борту «Літке» пришвартовується катер «Слав'янка» з представниками влади, громадських організацій, моряками і родичами наших владивостокчан.

Тропічну частину Врангелівського рейсу—з а к і н ч е н о.

(Кінець першої частини)

І. КІСЕЛЬОВ

У ҐУСЬКОМУ СЕЛІ

(З бльок-ноту письменника)

У традицiйно-холоднiй кiмнатi вчительок зразу стало тепло вiд юрби гостей. Крiм нас, п'ятьох письменникiв, провести вечiр до вiд'їзду прийшли—голова райвиконкому т. Гончаренко, агiтпроп райпаркому, i тi, що прощаючись, дякували нам за нашi виступи, або кiнчали гарячi суперечки про читане та чекали вiдповiдi на запитання.

Заходили й подорожнi до станцiї Власовки, де ми повиннi були бути о 3-й годинi ночi. До того часу, поки всi розiйшлись, ми, чекаючи, вiдганяли сон вiд учительок одноманiтним речитативом i риторичним патосом зливи вiршiв,—тов. Гончаренко вводив нас «у курс подiй».

Вiн спецiяльно цiкавився iсторiєю свого Старовiрiвського району. Вiн, як i ми, дивувався, як це серед суцiльної маси українцiв утворилась компактна група руського населення.

В однiй книжцi вiн нiби знайшов деякi вiдомостi. Там писано, що сюди, з наказу царицi Катерини, висилали селян, якi бунтували проти насадження модної, як на тi часи, картоплi, чи, як її називали тодi—«чортового яблука».

Не знаю — наскiльки це правдиво. Побiжно переглядаючи iсторiю України академiка Багалiя—я не знайшов потвердження цiєї думки. Можливо, що цей район, як i Чугуївський,—залишки тих «служивих людей», що їх розсилав царський уряд по всiй Слобiдськiй Українi. Є ще iнша версiя про походження цього району. Нiбито помiщикiв i царських прислужникiв, що позбавились ласки розбещеної царицi Катирини II, висилали сюди, де вони серед українського населення, що ставилось до них вороже—шкоди нiякої вдiяти не могли.

За це, якщо вже є велика охота пiдтасовувати факти, говорять гучнi дворянськi прiзвища у Старовiрiвськiм районi серед селян. Не диво тут почути колись титулованi прiзвища—Кутепових, Толстих, Уразових тощо.

Ми були в Першiй Старовiрiвцi. Взагалi ж їх—три. Вони розташованi дугою в балцi, i хоч близько одна до одної, але адмiнiстративно роз'єднанi. Разом з хуторами вони розтяглися верстов на 20. Цiкаво, що тут же, нiби торкаючись лiктем, за якихось п'ять верстов, розташоване українське село. Отже, хоч район i руський, але населення в ньому мiшане. Є чималий вiдсоток українцiв. Для сучасникiв це село являє безперечно великий iнтерес. Тут переконуєшся, як могутньо впливає панiвна культура. Штучно утворений руський острiвець, вiд того, що сторiччями стикався з українським населенням, поступово втрачав свої власнi риси, i набував нових, українських. Особливо помiтно це стало за часiв Жовтневої революцiї, коли українська культура широко розвилась i глибоко вкорiнилась в усi шари

населення, коли вона, звільнена з-під монархічного гніту, з буйного пагінка розрослась у могутнє дерево. Починаючи з мови і кінчаючи сімейним побутом, усе зазнало ґрунтовних змін, поряд з революційним ламанням села... Взагалі ж—село своєрідне. Мова тут дивно-оригінальна. В одягові—суміш з перевагою руських фасонів. Найхарактерніші—записки, написані фолькльорною мовою, що ми їх одержали підчас наших виступів. Школярі розмовляють уже зі значним українським акцентом. В бібліотеці є до 7000 томів (700 постійних читачів). Серед них переважна кількість руських книжок клясиків, але є й сучасні ([redacted], [redacted], Панч, Копиленко і інш.). Поряд із записками, написаними добірною українською мовою, чути було вигуки дідівські—«говорите только по-русски!».

Старовірівка—село заможне. Ще в 19 і 21 році тут були повстання чи то есерського чи то анархістського полку, не без впливу банд Махна, Кочубея, Іванюка. Останнє повстання («Старовірівська республіка») продовжувалось два місяці і за активної допомоги зовні та селянства його було ліквідовано. Привідців розстріляли на місці. Деякі, відбувши кару—амнестовані і живуть тепер на селі.

В Першій Старовірівці близько 1700 дворів і до 4000 населення. Не зважаючи на окремі куркульські противенства, активні незаможники утворили в Старовірівськім районі близько 30 колективів, що складає 60 відсотків усього району. Але куркулі не сплять. Вони вхитряються пролазити в самі колективи, а іноді прибирають до своїх рук і управління. Так, в «артілі ім. Чубаря» (артіль досить міцна, хоч і невелика—17 господарів, 175 гектарів землі, має трактора, млина, олійню) до останнього часу господарювали два куркулі (голова і його замісник), тепер викриті й заарештовані. Взагалі самі куркулі не намагаються відверто опиратись заходам радянської влади щодо колективізації сільського господарства.

Вони виставляють в більшості підставних осіб—жінок, заґітованих незаможників або найнесвідомішу частину молоді. Так, розказував нам Гончаренко, коли виникло питання в одній із Старовірівок про колективи,—жінки зняли гамір і метушню. Виявляється, що куркулі заґітували їх в той спосіб, що колективізація ,навіть СОЗ'и,—це не тільки усуспільнена земля, знаряддя виробництва, але й житла, діти, жінки.

— Не хочемо разом жити!—кричали розгнівані, несвідомі, неправильно поінформовані жінки.

— Хочу мати тільки свого чоловіка, тільки своїх дітей...

Звичайно, куркулі впливають на найчутливіші частини селянської приватно-капіталістичної психіки, особливо у жінок, що ретельно оберігають свою сім'ю... В останній час куркулі виступають і активно. За декілька днів після нашого від'їзду вони вбили, як це мені розповідали, комсомольця Золотухіна, що ретельно працював на хлібозаготівлях, аґітував за колективізацію і виступав проти окремих куркулів. Вбили його надвечір, можна сказати на очах у всіх, у ярмарковий день. На одній голові виявлено щось вісім чи дев'ять ножових ран.

Оскільки я зачепив хлібозаготівлі,—треба відзначити ретельність місцевих робітників. Як розказував Гончаренко—плян хлібозаготівель вико-

нано замість 380.000 (в районі)—400.0000. Твердих культур—виконано на 111%.

Село зрушено не лише в господарськім відношенні, але й у побутовім. Буває, що одна сім'я ділиться на кілька таборів. Діти виступають проти батьків, чоловік проти жінки—і навпаки. В Старовірівці був випадок, коли чоловік—свідомий, передовий, ініціятивний незаможник допомагав у всьому місцевій владі, а жінка—ватажок куркульських елементів. Культурні потреби також виросли одночасно з клясовою свідомістю. Колективне голосне читання якоїнебудь книжки чи газети і обміркування їх—це тут не диво. З сельбуду 50 радіоаматорів провели собі радіо і слухають дома лекції, доповіді, бесіди тощо. Старовірівський сельбуд гарно устаткований, але помешкання мале. Нема місця, щоб розгорнути роботу гуртків. При сельбуді випускають стінну газету; це своєрідний вузол всього громадського життя в Першій Старовірівці. В селі є невеличка електростанція, яка дає покищо енергію лише для державних і громадських установ (школи, лікарні, сельбуду, виконкому тощо).

Підчас святкування Жовтневої революції, коли селяни збирались на площу, на мітинґ (до речі, на цій площі стояла церква, що недавно згоріла—і в селян уже вивітрився релігійний фанатизм, щоб будувати нову)—мене здивувало, що прийшло багато жінок; прийшли організовано, стрункими лавами, виблискуючи на скупому осінньому сонці своїми білими косинками. Немудра трибуна була ареною могутніх слів про успіхи радянського Союзу взагалі, і Старовірівського району—зокрема. На ній незграбні руки представників форопонівської земельної громади підписували п'ятирічний договір з машино-тракторною станцією, яку зараз будують. Цього року буде лише 50 тракторів, а на кінець 30 року—250. Вони зможуть обробити 70 тисяч гектарів землі, тобто площу, яка охоплює півтора таких райони. З тієї ж трибуни були виголошені тверді обіцянки, які скоро стануть дивною реальністю—про побудування ще одної семирічки, електрокомбіната, про ліквідацію неписьменности цього ж року у 6000 селян Старовірівського району.

Треба бути художником, щоб уявити, з якою силою, вірою і своєрідною переконливістю промовляв голова незаможників про нову сільську людину, яка має утворитися в наслідок зміни основ селянського господарювання. Правда, збоку в'їдливо усміхались поважні куркулі в широких бородах...

Правду кажучи, в Старовірівці нас не ждали.

«Селянин Харківщини», що розсилав письменницькі бригади по селах для участи в Жовтневих святах, спішучи, чи то забув, чи то не згадав подзвонити в райвиконком про наш приїзд. Томуто на станції Власовці нас ніхто не ждав і ми доїхали до села на Старовірівських підводах, що були на станції. А то довелось би нам або йти пішки, або повертатись. В Старовірівці нас зустрів заспаний, знеможений від утоми і безсоння (о 3 г. ночі) аґітпроп райкому, і перше питання, з яким він до нас звернувся—було: «ви не артисти?» Розсилаючи харківчан, що прибували на села для

доповідів і бесід,—він нас влаштував ночувати в школі, де ми на підлозі і на шкільних лавах провели декілька годин до ранку.

Ранком ми влаштували літературний виступ для школярів. Заля сельбуду була цілком заповнена. Твори ми читали приступні для дітей. Так само, як і дорослі, діти охотніше слухали вірші і по кілька раз просили повторювати. Далі ми взяли участь у мітинґу. Один з наших товаришів—Матвіїв-Сибіряк виступив з привітанням...

Після мітинґу, годин у 6 почався наш основний літературний виступ. Селяни, серед яких було досить багато жінок усякого віку (так само, як і чоловіків) буквально заповнили всю залю. Спочатку тарабанила місцева «оркестра», що складалася з одного барабана і двох гармоній. Після доповіді «Жовтень і література»—ми читали свої твори. Нас довго не випускали. Просили читати й читати. Особисто я, не бачив дисциплінованішої авдиторії, ніж ця (за винятком хіба ДЕЗ'у, де я не один раз виступав підчас перерви на сніданок); кожне слово уважно слухали, ловили налету; не скажу, щоб усі нас зрозуміли (кінець-кінцем—ми письменники міські), але всі намагались зрозуміти й майже все зрозуміли. Це виявилось після і в бурхливих оплесках і в поданих записках з проханням з'ясувати окремі місця (так, мене питали відносно моєї установки у вірші «Письмо Горькому»); можливо те задоволення (якщо не захоплення), що можна було бачити майже на всіх обличчях присутніх, я з'ясовую не стільки заслугою наших творів, скільки новинкою самого факту, коли селяни вперше побачили письменників, вперше почули живе слово. Це ще раз потверджує правдиву думку про величезне значення безпосередньої зустрічі письменників з тими чи іншими (звичайно, головним чином, робітничо-селянськими) читачами.

Хоч Старовірівка—і районовий центр, але все ж це—недавнє село, що розташоване навіть в стороні від залізниці. Тим більше нас здивувала широчина діяпазону поданих нам питань. Нехай частина з них подала місцева інтеліґенція (вчителі, лікарі), але з письма видно було, що більшість цих запитань писали малописьменні люди. А питали: «Що дав пролетарській літературі Єсенін?... «Чи є в Канаді спілка українських письменників?» «Як навчитися писати географії?», «Де перебуває тепер Мирослав Ірчан?», «Як розвивати свій талант?», «Чому в творчості Шевченка багато релігійних мотивів?», «Що таке футуризм?... і навіть... «Що таке «Авангард?», «Чим цінний Дем'ян Бідний, як художник?», «Як дивляться тепер на старих клясиків (Пушкіна, Тургенєва, Толстого)?», «Як ставиться письменник до краси природи?», «Чому мало пишуть про сільське життя?», «Чому Тараса Шевченка визнавав царський уряд і визнають тепер?», «Чи живий Дем'ян Бідний?», «Чи є письменники жінки?» і багато інших питань, оригінали яких я, до речі, взяв з собою.

Уже самий перелік і виклад питань, що охоплюють українську і руську літературу, переконливо доводить своєрідність цього села, його культурні прагнення і до деякої міри свідчить про його політичний культурний стан. Ці прагнення в окремих випадках підносяться вище за примітивні поняття

в питаннях літератури. Щоб краще уявити особливості старовірівської мови, я дозволю собі навести декілька цитат із вірша одного товариша з Старовірівки:

Иль кто тебя пошкодил...
А за ним наставаеть зима
Ходит веселый батька...

Лист, якого я від нього одержав, рябіє українськими словами, правда, покаліченими.

Я почав з кімнати вчительок і закінчу ними. Колись сільське вчительство було надійним провідником усіх революційних ідей у селянські маси. Їх часто, і небезпідставно, вважали за революціонерів. Вже той факт, що вони навчали селян, вказували їм шлях до газети, книжки,—був небезпечний для царського уряду. Тепер обличчя вчительства в багатьох випадках змінилось ще на краще, вони стали рішучими робітниками в історичній зміні села, яке від символу худорлявої «сивки» і розхитаного плуга—переходить до символу могутнього трактора і колективного землекористування. Ті три вчительки, з якими ми познайомились, ще молоді й зелені, недавно скінчили школу. Але з усім молодим ентузіязмом вони віддають всю свою молоду енергію на навчання селянської малечі. І це не все. Вони ліквідують неписьменність, вони керують гуртками, вони провадять індивідуальну обробку і вони ж підчас хлібозаготівельної кампанії були активними її учасниками, може ризикуючи життям, бо куркульство завжди намагається на комунебудь зірвати свою злість.

— Підчас цієї кампанії—каже мені одна з них—я спала не більше 2—3 годин. Я вимучилась, але я знала велику ціну цій справі—забезпечити робітників центру хлібом...

Так, набравшись нових вражінь, зустрівшись з низовими відважними робітниками, перевіривши свою скромну письменницьку роботу на безпосередній зустрічі з читачами, ми, підбадьорені, поверталась додому.

ЛИСТ В. БЛАКИТНОГО (ЕЛЛАНА) *)

4 грудня 1929 р. чотири роки відійшло в минуле, як помер Василь Блакитний; чотири роки напруженої праці партії, робітничої кляси в справі будівництва соціялізму пройшло без безпосередньої участи в ній Василя, що згорів у надмірній роботі. Холодна кам'яна плита, що лежить на могилі з коротким написом—Блакитний (Елланський)—чи не грань між минулим і сучасним? Ні, і ще раз ні! Василь живе, не дивлячись на холод сирої землі, що обгорнула в своїх тяжких обіймах його тіло. Це доводить нам та спадщина, що її він залишив. Але не буду про неї говорити, як уже відому, а подаю до друку ще не друкований особистий лист Василя до матері. Лист цей є відповідь на листи матері Блакитного, в яких вона, бажаючи допомогти сину в його роботі, давала нариси з життя—дійсні життьові факти, що їх, як їй здавалося, не міг бачити її улюблений цілеспрямований, захоплений своєю роботою Василь.

Мати писала, що їй тяжко, що вона не хоче від нього слабого відривати—брати гроші, що краще б він, як і н ш і в Чернігові своїм батькам подбав за те, аби їй залишили Яцківщину—1 десятину садиби, що купив її чоловік незадовго до своєї смерти, з якої вона й жила, тим більше, що садибу руйнують—нищать сад, який вона колись сама насаджувала.

Писала про те, що її менші діти Варка й Володька надриваються в роботі за животіння, працюють і вчаться, тоді як інші виходять «в люди», слабі здоров'ям, і їм тяжко приходиться зараз, а й потім вивчившись згорять вони працюючи в тяжких складних умовах села, через надмірну принциповість його. Останнє в листі на мою думку не потребує пояснень.

Володимир Елланський.

Білгород-Курск
15-X (1923 р.).

МАТЕРІ

Ваші листи завжди приносять мені трохи муки. Справжньої терпкої муки за те, що ще лишилося незміряно багато болючого, неправильного, недоладнього у світі, за те, що робота тільки розпочата і її ціле море, ціле море дичавини, яку треба розчистити і в якій людям страшно погано... Так, мені боляче читати ваші листи, особливо, коли вас життя примушує на те, щоб прямо чи посередньо ставить передо мною задачі, яких я ніяк не можу ув'язати із цілим своїм світоглядом. А проте—дають мені багато ваші листи. Вони ще і ще, як тисячі фактів навколо, ставлять мене віч-на-віч із реальним, живим життям, таким, яке воно є, неприкрашеним фантазією чи романтикою і примушує ще і ще раз перевіряти себе й «притирати» себе до життя... Чого б я не хтів—це, щоб ви ідеалізували мене хоч трохи. Таких як я—повірте—тисячі. Коли це треба—ми можемо бути хо-

*) «Молодняк» з охотою подає на своїх сторінках для читацького загалу листа Василя Блакитного, що ним у великій мірі висвітлюється постать поета-комунара. Варто зауважити, що вже насьогодні час почати відповідним інстанціям збирати матеріяли біографічного характеру, щоб якнайповніше висвітлювати життя й діяльність В. Б.

Тут завдячуємо тов. Вол. Елланському за поданий до редакції матеріял.—*Ред.*

лодними, як камінь, і горіти, як огонь. Але ми—живі люди. Живемо, шукаємо, учимось, помиляємось, виправляємо помилки, уміємо шльопать і по грязі, і по крови, уміємо любити все живе—а найбільше тих, за чию долю (тільки не одного якогось вибраного, чи свого, рідного—а всіх)—ми, зціпивши зуби, бились, б'ємось і подохнемо б'ючись...

Ну, та це лірика. Тепер по суті. Не приїхав я і цього року до вас—бо не зміг. Силою постанови центральної контрольної комісії про «ремонт» —одправлено мене лікувати й відпочивати на південь. З моїм серцем і нервами—ціле свинство. Але це—пустяк... Ну, от, мав я відпустки 1½ місяці.. Думав наприкінці повертатися через Київ і заїхати. А вийшло—не пробув і місяця. Трапилася спішна робота—викликано телеграмою... Бо ми ж «казенні речі».. Тепер—ваші слова про гроші, що я їх присилаю. Я їх не краду. Я і не перевиснажую себе роботою, щоби їх заробити. Це—з мого «пайка». Єсть «пайок» хлібний, єсть книжковий (я ще більше витрачаю на закупку книжок, щоб не тратити кваліфікації) і є «пайок» психологічний. Коли я не міг його одержувати без суперечки з самим собою—я вам нічого не посилав. Зараз я можу. Коли б знов не міг (тільки навряд чи це буде, принаймні скоро)—так само просто не посилав би, як зараз посилаю. А посилаю—бо по моїм точним розрахункам—корисно й доцільно з усіх боків їх посилати. От і все. Не питиму пива (хоч нам і можна), не зроблю ще яких речей, без яких можна обійтися, хоча вони офіціяльно і не приписані до «ізлішеств». Замість того, щоб вкласти гроші в який-небудь спокійний матрац чи стілець, або «надзвичайно зручний» стіл—дозволяю собі їх вкладати в такий «банк», як людське життя або платить проценти по своїх боргах... Чи ж неправда—якими ми всі стали комерсантами?

Ото ж будьте покійні і не турбуйтеся про гроші, що присилаю. Шкода тільки, що мало... Але я задоволений, що хоч трохи допомагаю вам зажити рани, нанесені розривом із тою проклятою «власністю».

Повірте—об'єктивно мені шкода і яблунь і огорожі, як шкода за все глуповство і руйництво, котре іноді у нас без усякої потреби буває. Але суб'єктивно—якраз навпаки: чорт з ними, наростуть—тільки вже не «поповичів», не «панів»—а просто собі яблуні, просто собі груші, людські, всіх... Тому я не так трагічно оцінюю становище й Володі й Варі. Трудно їм—це правильно. І ще як трудно! Принаймні з тих, кого не сором називати людьми?.. Але вони обоє—на правильній стежці. На трудовій.

Не раз передо мною ставало питання: а чи не краще буде, коли я підійду до справи не так по принципіяльному, а так, як іноді по слабости чи з інших причин у нас роблять. Коли доб'юся їм де кращої посади, школи, витягну до себе і т. д. Зважував справу з усіх боків: і з боку комуністичної етики, і з боку революційної доцільности, і з боку інтересів самих Володі і Варі. Ну і виходило—з усіх боків—що якась «протекція» з мого боку — буде лише шкідливою. Про перше — комун. етику — ясно. Про друге—теж: чому іменно моїм брату і сестрі треба прочищати з витратою енергії й унутрішнім гнилим компромісом, дорогу на вищі щаблі, хоч вони

не мають відповідної кваліфікації, підготовки. І головне—шкідливе це було би для них самих. Бо підводило би під їхнє життя гнилу основу. Замість якоїсь «яцковщини»—опирались би вони на підтримку «тетенькі» з білетом члена ВУЦВК'у. Як швидко просвистали повз пальці яцковщини, поколовши руки й «посадивши» на мель—так легко могла б виковзнутися й друга «яцковщина». Вже одне те, що у мене органічний порок серця—творить базу слабою. А «протекція» розпустила би, ослабила мускули, обм'якшила волю. Додайте до цього, що і так минуле виховання і психологія всмоктані нами з кров'ю ряда поколінь паразитської суспільної верстви—одірвали нас від основних (і «некультурних» і «грубих»—але все таки основних, робочих) шарів суспільства. Не провина батьків—не могли вони вискочити з оточення, на це спромагаються тільки одиниці—але наша серйозна біда. І вихід з тої біди—це до роботи, до повного злиття з інтересами робочого суспільства, справжніми інтересами. Мені пощастило. Вступив я на цей шлях перед революцією—і проходив його, в її небезпеці, готовністю накласти головою, доводячи свій розрив із минулим. Прохожу і зараз—і не без труднощів... Бо треба не тільки розірвати—але й довести, та довести й не вченому, не окремій людині, а масам...

Володя і Варя—відстали, як відстали ще сотні тисяч. Їм до тої ж мети можна пройти іншим трохи шляхом. Не треба мерзнути на полі, на буферах вагонів, не треба трепатися у нервовій гарячці, коли тебе оточує ворог і треба вийти з сильця, не треба працювати над собою, убиваючи відразу до убивства—але треба працювати, хвилюватися, трепатися інакше. Треба тільки й вибирати так шлях, щоб не було пустої трати енерґії. Але енерґія не може не тратитися, спокійного життя ні у кого нема, крім хіба блощиць. Та й тих ми душимо, коли вирвемо вільну хвилину.

Отже—вас жахає те, що Володя буде сільським аґрономом. А мене б більше лякала перспектива, що він, провчившись десь у вищій школі, вичищений (так треба буває: одбор кращого!) зірвався би і покінчив собою, як це зараз роблять... Мене б більше лякала думка, що він попаде в число тих 500 лікарів, що онде в Києві не мають хліба, а в село, на 20—30 крб. (більше зараз дати, бюджет не витримає — жорстока штука господарчий бюджет) не поїдуть, бо це ж для них кінець «життя цивілізованого». Більше б лякала думка, що він буде в числі тих інженерів, яких навчилося більше, ніж може наша промисловість поглотить: почуття безпорадности, пропащої сили—от їхня доля, і в цю хвилину, або перша ліпша чорна робота, або крадьож, посередництво.

Можна працювати над собою і в селі. Трудно—а можна і треба. Можна бути корисним і передовим членом суспільства скрізь. А свідомість своєї корисности—допомагає перемогти труднощі, допомагає любити роботу, поширювати свій світогляд і ясно бачити шляхи...

Боюсь, що впадаю в «резоньорство», але мені хотілося викласти основні, принципові свої положення.

Два слова про блощиць. Багато їх. Кусають. Смердять. Смокчуть, рвуть. Але це—тільки блощиці. Зараз з ними боротися—так увага одтягнута ін-

шим, основним. Так хіба шльопнеш по кублу особливо нахабних. Колись— прийде черга й на них.. А от, коли у нас іноді являється думка про те, що «он у інших....»—подумайте тільки: а чи то не блощиці?

Ну, годі. Одписав за весь час. Не вмію писати листів—хоч ти що. Особливо «фамильних». Тому це мабуть і не схоже на лист. Але записочок з інформаціями про своє буденне—теж не вмію. Тому й не пишу: багато, як слід—ніколи, а «так» не можу.

Дуже зле, що ви хворі. Болить це мені... Видужуйте.

Ваш Василь.

Пишіть. Володя і Варя хай пишуть, не сердяться: не поганий я до них...
Пишу з дороги. Їду на кілька день до Москви».

К. МАСЛІВЕЦЬ

З ІСТОРІЇ ОСЕТИНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Осетини, Осетія, як у минулому, так і тепер, складають виключний інтерес, порівнюючи до всіх численних племен Північного Кавказу. Осетини — нащадки дуже давнього, як тільки можна собі уявити, народу аланів, що є залишками численного іранського племені індоевропейського кореня. Коли черкеси — адиґе (косоги) відомі були на Північному Кавказі більше XXV віків тому, то осетини територію нижнього Дону, Чорноморщини і північно-західніх схилів кавказьких гір посідали ще перед ними. Свого часу—це був могутній, сильний і культурний нарід. І тільки по віковічній жорстокій боротьбі з половцями, черкесами, татарами, за часів Чінгіс-хана, нарешті з кабардинцями та балкарами, осетини відцуралися родючих низин, знайшовши собі притулок аж на вершинах середнього кавказького хребта. Так, в умовах тяжкого безземелля, непривітної природи та боротьби з своїми сусідами, осетини прожили аж до не менш лихої російської інтервенції. Далі—багаторічна колоніяльна і національна політика царської Росії, переселення до Туреччини; початки XX віку — просунення імперіялістичного капіталізму на Кавказ і його функції: пролегаризація та революційно-національне піднесення мас—і, нарешті, Жовтнева революція, що принесла волю осетинам, як і іншим національностям колишньої Росії. Така, в основному історична підкладка розвитку осетинської культури. Підкладка, що майже зовсім не різниться від становищ усіх тих дрібних народів, яким не випала доля бути «избранными».

Та дарма, що останні кілька віків підряд осетинам випало прожити в оточенні з усіх боків чужими походженням і культурою племенами (татари-балкарці, імеретини, грузини, кабардинці), що не раз доводилося трупом устилати свої шпилі, проте, не без підстав, вони користуються славою «жизнеспособного племени». Отож, ще й допіру осетини вважаються за один із найкультурніших народів Північного Кавказу.

Коли, наприклад, інші дрібні племена П.-Кавказу часом не мали своєї письменности аж до Жовтневої революції, то осетини р. 1928 святкували 130-річчя своєї письменности. Так само зародження і певний літературний підйом в Осетії припадає на минуле сторіччя.

Чим це з'ясувати? Впливом російської «цивілазіці»? Ні, бо чого ж тоді адиґейські племена, що далеко ближче стояли до цієї «цивілізації» не мають такої, порівнюючи, високої культури. Очевидно не помиляються деякі історики, коли кажуть, що осетини колись мали свою високу культуру і таким чином ще й до цього часу хоронять у собі залишки якоїсь стародавньої цивілізації. А коли ще згадати, що з напливом на Терек козаків-колоністів, безземелля в осетин відчулося з особливою силою: осетини стали відходити на заробітки до центральної Росії. Европи. та Америки і там, хоч зрідка,

але іноді щастило декому скінчити середню або вищу школу. Російський вплив, цілком зрозуміло, позначився більш за всі інші, головно, через релігійні спочатку «тенденції». Коли б економічний стан осетин був кращий, було де випасати їм свої табуни худоби, то російську «цивілізацію» вони мабуть би так «охоче» і швидко не засвоїли. Отже, це мабуть єдиний випадок в історії колонізаторської політики імперіялізму, що сприяв відносному культурному поступові поневоленого народу. Хоч, правда, самі осетини підкреслюють, ніби «тільки з приходом у край росіян, закладається тверда основа осетинської письменности», проте, треба ще раз сказати, що це зовсім відносно.

Осетинська етнографія-словесність дещо також різниться від народньої літератури інших кавказьких народів своїм багатством жанрів, а також поетичністю: це так само говорить за певну осібність осетинського народу. Тут ми зустрічаємо гаразд розвинені види народньої творчости: оповідання, казки, пісні побуту, історичні, героїчні, гумористичні, колискові, професійні (мисливські, пастухівські), дитячі, замовлення, посвяти, дитячі ігри тощо. Пісня осетинська дечим, а насамперед художньою перевагою, різниться від пісень інших горців. Ось як каже про неї знавець осетинської пісні Н. Б. Мамулов.

«Серед диких міжгір, скель, лісів, у глухих закинутих аулах зародилася вперше осетинська музична думка. Не стогін хорої душі народу, не вирази мук любови ніжного поета породили цю музичну думку. Колиска осетинської народньої пісні — величний, спокійний епос чи то веселий, повний своєрідного гумору... Дарма було б шукати в осетинських піснях безвихідного суму одноманітного мінору східніх мельодій, або любовної тужности і нудьги томливих перських пісень. Якоюсь суворою простотою, суворою, як сама природа, серед якої живуть осетини, віє від усіх, рішуче від усіх пісень народу».

Пісні ці, казки тощо дуже поширені серед осетин. Співають їх з охотою старі і молоді, а найбільше люблять їх слухати у виконанні народніх співців, що нагадують українських кобзарів чи лірників. Співці, в супроводі музичного інструменту фандури (двострунна осетинська скрипка) особливо оспівують нартівських героїв: Сослана, Хаміца, Батраза, Урузмага, Маргуза, Афсадага, Сирдона та інш. Щоправда — співці-фандуристи осетинські ще мало вивчені, проте відомі в народі такі ось, визначніші: Кертібі-Кертібігі, Татархан Туганов, Інальдіко Калагов, Хаджі-Мурза Туганов, Сланов і др.

Науково-етнографічна робота в Осетії велась здавна, спочатку її вели російські вчені, як от Вс. Міллер, а далі до цього чимало прикладали зусиль місцеві осетинські вчителі-культурники, що 1905 р. заснували були перше осетинське видавництво «Ір» («Осетія»), яке і видавало фолькльорні розвідки та «благодійну літературу». Але наукова робота набрала серйозних форм дослідної роботи особливо тільки після Жовтневої революції, коли було закладено Осетинський Інститут Краєзнавства, Історико-Філологічне Товариство тощо. Інститут тепер видає етнографічні збірники старих етно-

графів, що за царату не могли побачити світу, як от: Тукаєва С., Собіті І., Горданті М., Шанаєвих, Канукова І., Гатієва; крім того ростуть нові наукові кадри (Амбалов Ц., Дзагуров Г., Томаєв Г., Гуріав Г., Басьєк Г. й інші.).

Отже, коли взяти ще до уваги те, що за кожним роком осетинські нижчі професійні і вищі школи готують і випускають усе нові кадри радянської інтеліґенції, можна вірити у великий культурний ріст осетинської культури та літератури.

Але не так було в минулому. Таких сприятливих обставин для розвитку осетинської літератури до революції 1917 р. не було, бо навіть більше — її переслідували, гнобили. І тільки завдячуючи природнім творчим силам народу, дякуючи багатому епосові Осетії, з'явилося індивідуальне осетинське письменство, ще на початку другої половини XIX сторіччя.

«Своєрідну картину являє розвиток осетинської літератури: її зародження не йде, як звичайно, з дитинства, з несміливих паростків, що поступово і з ухилами пробивається до сонця. Навпаки, як лірика в поетичних досягненнях К. Хетагурова, так і драма у Брітаєва, дає хоч і початкові, але покищо не переможені зразки художнього вдосконалення. Важко зв'язати маломистецьку формою і не складну змістом осетинську народню пісню з одного боку, і викристалізованим віршем К. Хетагурова та дивним глибиною задуму «Амірана Брітаєва»—з другого. Це знову слід пояснити застосуванням удосконаленої російської культури, на якій виховувалися перші творці осетинської літератури.

***

Вивчаючи історію осетинської літератури, ми спостерігаємо два основних стани її розвитку: дореволюційний і пореволюційний. Обидва ці періоди уґрунтовані соціяльно-політичними обставинами, і різняться між собою так само, як і ті політичні спрямовання, що характеризували ці періоди історії. Дореволюційний період осетинської літератури характеризується ознаками етнографізму і романтизму. Та це й нормально. Відсутність політичної і національної волі є основа романтичного, песимістичного світосприймання. Так було в часи раннього германського романтизму, подібні причини породили і романтизм Байрона.

Перший осетинський поет Мамсуров Темірбулат Османович (1845—1898) розпочав свою літературну діяльність у шостидесятих роках минулого сторіччя. Це було, приблизно, за 20 років до того, як став писати свої твори осетинський «Шевченко» — Коста Хетагуров за 30—35 років до того, як вийшла перша книжка художньої літератури осетинською мовою — «Осетинська кобза» — того ж таки Коста Хетагурова. Творчість Мамсурова легко можна зрозуміти, уяснивши ті соціяльно-історичні умови, що були на той час в Осетії.

Шостидесяті роки минулого сторіччя для гірських народів Кавказу були переломним періодом. У наслідок перемоги Росії, колонізації Кавказу козаками, економічної експлуатації тубільців, серед гірців, в тому числі й осетин з'явилася тенденція еміґрації до Турції. Цьому сприяла ще аґітація ге-

нералів-горців, що робили це діло за царські гроші та для своєї вигоди. Наївні, голодні верховинці кидали свої сельбища і йшли цілими аулами до Туреччини, співаючи:

«Ой, райда.
Ми в Стамбул підем.
Там ми будем їсти хліб із медом...»

Разом із своєю сім'єю, покинув року 1865 Осетію і Мамсуров Темірбулат, що вже був здобув деяку освіту в тодішньому Петербурзі, і подався до Туреччини шукати кращої долі.

Але тількино дісталися горці до Туреччини, зразу розчарувалися у своїх прекрасних надіях, бо аж тепер зрозуміли провокаторські солодкі слова генералів, а голод, холод, злиденні поневіряння дали себе добре скоштувати.

— Назад, на батьківщину, до своїх. — Це бажання охопило всю масу. Мамсуров же був частиною цієї маси, беручи рівномірну участь у тяжких переходах, муках переселенців. Ось чому головним мотивом творчости Мамсурова є туга за рідним краєм, туга за рідним народом. Його вірші пересипані такими ось лірічними відступами:

«О, гори, рідний краю.
Ну, як нам жить без вас? («Думи»).

Мамсурова Темірбулата дійсно можна вважати за поета сумного переселення гірців у Туреччину і їхньої туги за рідним краєм. Мамсуров так і не повернувся до Осетії, доживши своє життя в Анатолії, в селі Такат, Сівальського вілаєту, де його твори ще й допіру зберігаються не друкованими, а частина («Думи», «Два побратими», «Колискові пісні») поширені в Осетії.

Другим, але вже справжньо-талановитим, був поет, белетрист, журналіст і художник — Коста Хетагуров (1863—1906). Це правда: «навряд чи знайдеться в усій европейській літературі багато прикладів подібної популярности серед народу. Хіба ще знайдеться в Осетії хоч одна людина, що не знала б, не чула про Косту».

Хоч народився Коста Хетагуров у сім'ї «начальника гірської міліції», проте зростав у страшенних поневіряннях під «доглядом» злої мачухи, бо мати його померла, як було йому два роки. Батько не уділяв уваги синові:

«Покинув мене мій батько
Не знав я материнської ласки»,
а мачуха: «Чи що дає вона — штовхан,
«Чи пестить вона — побої...»

Учився К. Хетагуров у нижчій і середній школі, нарешті вступив до Художньої Академії (Петербурґ), як стипендіянт-горець, та не скінчив, бо гроші стипендіяльного фонду розтратив начальник Батальпашинського повіту Кузовлев, і через те за кілька місяців до кінця курсу в Академії Хетагуров залишив науку. З цього моменту, 1883 року, К. Хетагуров береться з особливою активністю за громадську, літературну і художню роботу, діяльність. Він хоче віддати всю свою енерґію рідному краєві. Працює він у Владикавказі, як громадський діяч, як журналіст, дописуючи про непо-

рядки «на місцях» до Петербурґських газет. Але за це, а головним чином за організацію національних шкіл, місцева влада легко доходить способів вислати К. Хетагурова за межі Владикавказької округи, раз на Кубань, другий — на Україну тощо.

Хетагуров—лірик і часами витончений болісний інтеліґентський лірик, але майже завжди його ліризм збивається на громадські та соціяльні теми, переходячи, в першу чергу, в протест проти національного гніту. Поет для своєї творчости матеріял брав безпосередньо з оточення, з особистих спостережень, із народнього, переважно незаможницького, пастушого побуту. Зберігаючи простоту і реальність своїх поезій, К. Хетагуров водночас був справжнім майстром осетинського слова. Свій стиль, свої порівняння, образи, звороти, словом, мову своїх поезій Хетагуров узяв із товщі справжньої народньої мови. Тематична основа його творчости: гори, гірські ущелини, бідний гірський аул... До всього тут він підходить з любов'ю і великими симпатіями. Малюючи жахливу осетинську злиденність, поет притягав до відповідальности громадський і політичний устрій життя.

Його прапором було:

«Я смерти не боюсь... Холодный мрак могилы
Давно манит меня безвестностью своей,
Но жизнью дорожу, пока хоть капля силы
Отыщется во мне для родины моей.
Я счастья не знал, но я готов свободу,
Которой я привык, как счастьем дорожить,
Отдать за шаг один, который бы народу
Я мог когда нибудь к свободе проложить»..

Отже націоналізм Коста Хетагурова і його школи—в першу чергу реакція на гніт соціяльного, клясового порядку. Таким чином Коста Хетагуров став не тільки корифеєм дрібнобуржуазної дожовтневої осетинської літератури, а разом з тим і основоположником ідеї національної автономности Осетії. Він мав і ще має своїх ремінісцентів як от: Брітаєв, Цаголов, Багіраєв, Гадієв Ц., Абаєв, Бараков, Кубалов, Амбалов, Альберов і інш.

Серед цих останніх особливо визначається Брітаєв. Доба, початку XX сторіччя, коли розпочав свою діяльність Брітаєв—є доба поширення російського імперіялізму, а в міру того, як «залізний заступ добував мідь, та золото», зростала національна ворожнеча та клясова свідомість в Осетії. Поруч із цим розкладався патріярхальний устрій життя осетин, що в свою чергу збільшувало національний антагонізм. Такі обставини ще більше поглибили «костаєвство» у творчості Брітаєва. Він зовсім несвідомо, можливо, ідеалізує архаїчний осетинський побут, у романтичних красках протиставить чужому капіталові («Ахмет»—п'єса). Але скоро («Дві сестри», «Хазбі») він відмовляється від адатів і бачить шляхи визволення лише через національну свідомість (1905 р.). Нарешті, його остання драма «Аміран», чіпає загально-людські визвольні ідеї. «Аміран» (Прометей) — драма, написана по варіянтах осетинської леґенди про міт Прометея.

«Аміран» — лебединна пісня Брітаєва. У ньому його талант досяг повної зрілости і розгорнувся в усю поетичну ширину. Сюжетна ориґіналь-

ність, глибина задуму, чіткість композиції і дієспрямованість у розвитку драматичної дії, яскравість образів, незвичайно художня музично-стильна мова підносить «Аміран» до перлів художнього утвору, ставить його поряд з кращими зразками світової літератури» (А. Тібілов—«Творчість Брітаєва», «Известия» ОИК).

Із костаєвців можна ще згадати безпорадного песиміста Цаголова, Додаєва, Рабоєва, Сека Гадієва, Цомака, Гулуєва, «Nubbar», Малієва, («Kizgi Zar»), Давида Хетагурова, Токаєва тощо, що переважною більшістю складали т. зв. «Осетинське літературне товариство», яке 1922 року випустило свій літературний збірник «Малусаг» («Пролісок»).

***

Але для нас куди більший інтерес складає народження й організація, а чи зручніше сказати — боротьба за організацію осетинської радянської, справді пролетарської, літератури. А боротьба ця, до речі є, і то жорстока.

Від землі, від отари приходять до культури, беруться за перо все нові кадри трудової інтеліґенції, аулькорів, пастухів. Письменницькі ряди заповнюють свіжі молоді сили, прізвища яких можна згадати: Татарі, Кайтуков, Хутієв, Мамсуров, Камбердієв, Джанаєв, Нічер, Фарнієв, Арнигон, Байзер тощо. Більшість цих товаришів є члени комсомолу і ВКП(б). Отже, що може бути спільного, що може ріднити цю нову ґенерацію молодих письменників з костаєвцями — сучасними попутниками? Буквально — ніщо, бо їх різнять історичні, ідеологічні обставини. Коли осетинські попутники-костаєвці хникали від царської національної нерівности, а тепер «по-інерції», мабуть, хникають, боячись що революція розпорошить, затре їх молоду культуру, то молода радянська ґенерація осетинських письменників співає і радіє у своїх піснях, творах, бо революція, навпаки «витерла» їх із неймовірних злиднів і некультурности. Молодим письменникам істино трудової Осетії нарікати, що «ми розкололись, не знаємо батьківщини», що «забуті, знеславлені любови заповіти» — нема причин. Логіка проста: революція дала їм життя, вони — славлять її силу.

Цікаво, між іншим, також відзначити, що письменників пожовтневого періоду з письменниками старої формації різнять і формально-стилеві моменти їхньої творчости. Реалізм у повному розумінні слова прийшов тільки з поезією молодих авторів дійсно від землі. Вони менше всього стали захоплюватися мітологічними темами, романтично-символістичним обмалюванням цих тем, а змальовують хиби і болячки свого побуту справжніми природніми фарбами, знаменитих і славних народніх джигітів та зважливців називають природніми, властивими їм іменами — конокрадами, злодіями (Татарі). «Старі, тобто дореволюційні поети нібито аполітичні, вони — «чисті лірики», безтенденційні побутовісти», а пролетарські поети і письменники, малюючи старий побут, показують нам тих, хто дотримується старих адатів («Чи не бідний він», — Ардесенов).

Отже ні з ідеологічного боку, ні з формального між цими двома згаданими літературними групами спільного нічого не може бути. Через те, коли «Осетинське літературне товариство» випустило збірник «Пролісок», що

ставив своїм завданням «виявити національні культурні цінності, щоб з нами рахувалися, щоб нам не згубити свого національного обличчя, щоб ми не загубилися у вирі революції», постає питання організації асоціяції осетинських пролетарських письменників (АОПП). Асоціяція остаточно була зформована тільки 1927 року, з виходом збірника «Зіу». «Ziу» ставить своїм завданням зовсім відмінну мету, як попутницький «Пролісок», він прагне впливати на будівництво нового життя, хоче творчістю своєю спрямувати громадську думку і дії в річище соціялістичного ідеалу. Перший номер збірника (Зіу) асоціяції показав також, що завдання, які поставила група, не тільки бажані, але що їх вони можуть успішно здійснити.

Але обставини так склалися, що другий випуск збірника асоціяції «Зіу» заполонили своїми напівгнилими творами письменники-костаєвці з колишнього «Осетинського літературного т-ва». Літературний молодняк, як кажуть, був вихлюпнутий з альманаху на сторінки літературного листка «Вперед», щомісячного додатку до осетинської газети «Растдзінад».

Від того часу розпочинається справді жорстока літературна боротьба: серед молодняку викристалізувалося міцне ядро — ліве крило, що витримує «шепеляві» напади костаєвців-націоналістів, які викинули гасло: «вчіться у Коста Хетагурова». Саме тепер в Осетії є ударним завданням — організувати кадри марксівської критики, що вирішать долю розвитку та поступу осетинської літератури і культури. Ці кадри ростуть з маси, вони будуть і треба вірити у їх маленьку, але важливу перемогу.

На жаль, треба все ж відмітити, що справа з друкуванням своєї продукції в осетинських молодих письменників до цього часу, як і по інших національних автономних областях Північного Кавказу, стоїть дуже кепсько. Багато гарних творів не можуть побачити світу і зробити свого соціяльного завдання. Хоч це й добре, але авторам аж занадто доводиться вдаватися до «recitatio», за прикладом римського Азінія Полліона

483

ціна
50 коп.

